

Oorlog Oekraïne en de

gevolgen voor onze economie

Uw host voor vandaag: Samantha Reilly

Dinsdag, 10 mei 2022

do your thing

Oekraïne

Oorlog brengt onzekere economische vooruitzichten

ING Research – Marcel Klok – Macro-econoom Nederland

Mei 2022

ING Research • Mei 2022 – Webinar

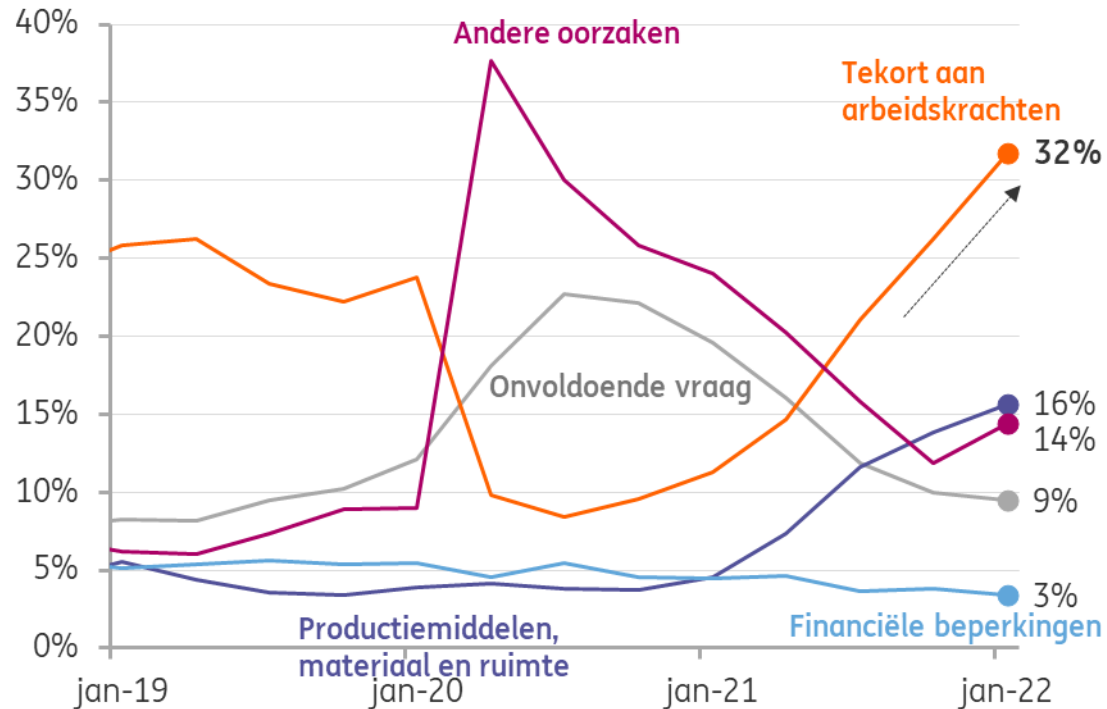

do your thing

Tekort aan arbeidskrachten grootste belemmering en sinds Oekraïne oorlog zelfs belangrijker

Bedrijfsleven ervaart tekort aan arbeidskrachten als belangrijkste belemmering

Gewogen aandeel bedrijven* dat factor** als belangrijkste belemmering voor de productie/activiteiten aanmerkt

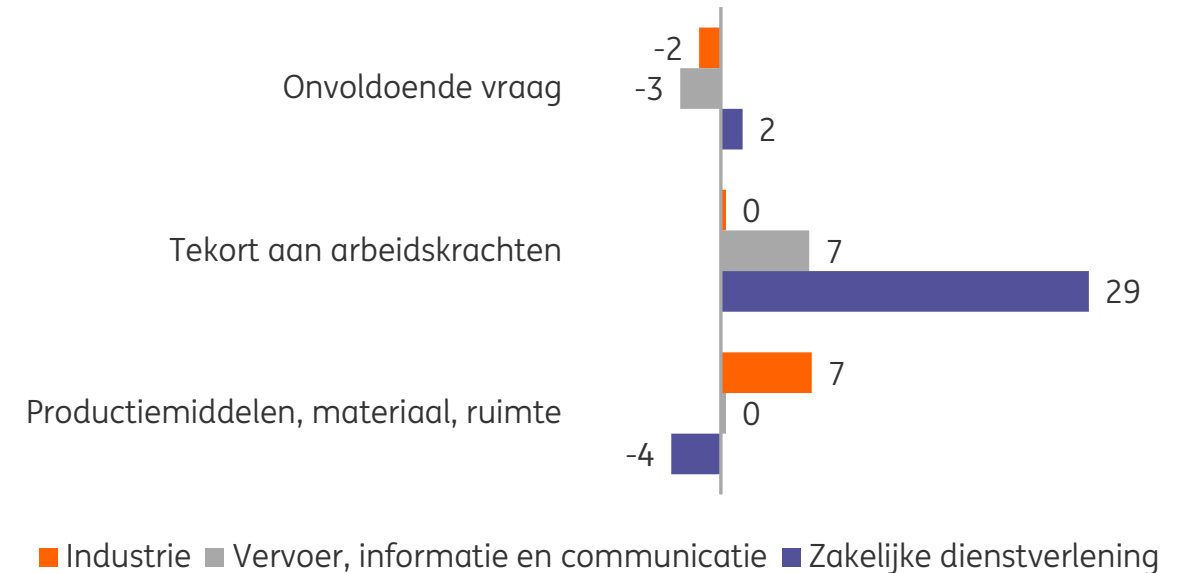
*Seizoensgecorrigeerd, exclusief financiële en nutsbedrijven en bedrijven met minder dan 5 werknemers

**Niet getoonde antwoordmogelijkheden betreffen "geen belemmeringen" en "weersomstandigheden"

Bron: CBS, EIB, MKB Nederland, KvK en VNO-NCW, bewerking ING Research

Veranderingen in belemmeringen sinds Oekraïne-oorlog: meer tekort aan arbeidskrachten en productiemiddelen

Verandering van gewogen aandeel bedrijven** dat factor** als belangrijkste belemmering voor de productie/activiteiten aanmerkt tussen april 2022 en januari 2022, in %-punten

*Niet gecorrigeerd voor seizoenen en exclusief bedrijven met minder dan 5 werknemers

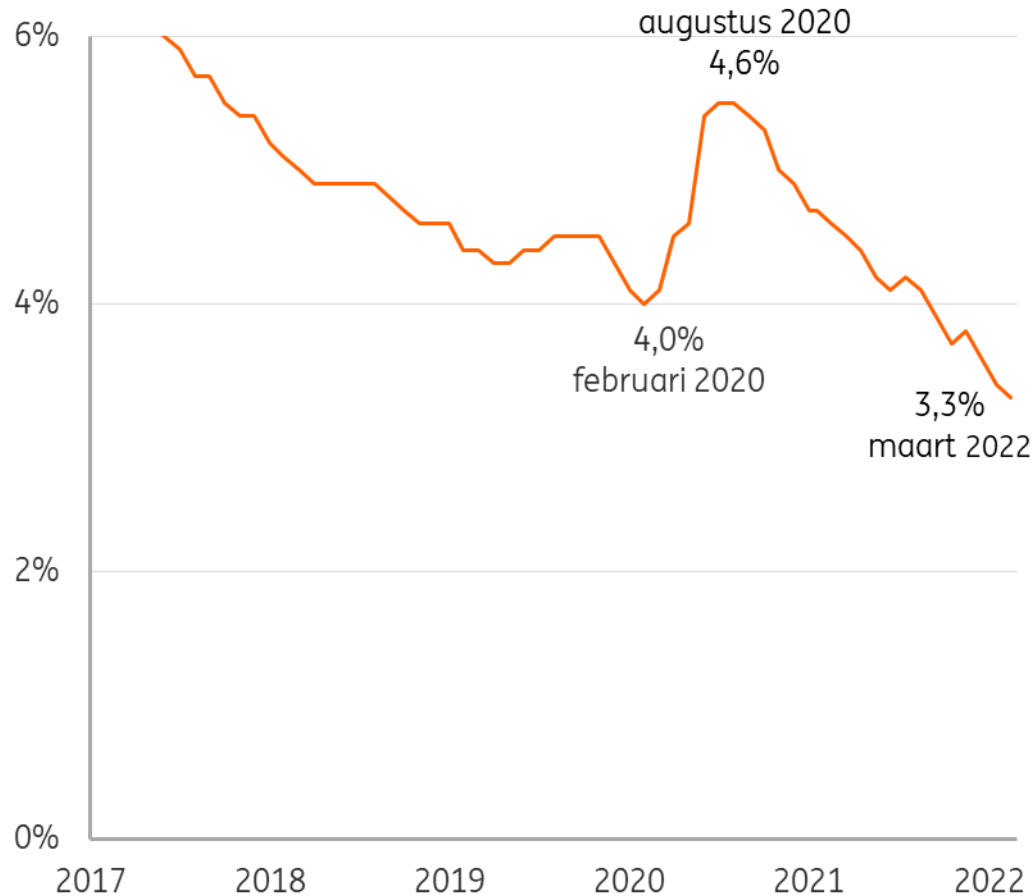
**Niet getoonde antwoordmogelijkheden betreffen "Andere oorzaken", "financiële beperkingen" en "weersomstandigheden".

Bron: CBS, EIB, MKB Nederland, KvK en VNO-NCW, bewerking ING Research

Nederland in hoogconjunctuur: recordkrapte op arbeidsmarkt en record laag aantal faillissementen

Werkloosheid lager dan voor de coronacrisis: record

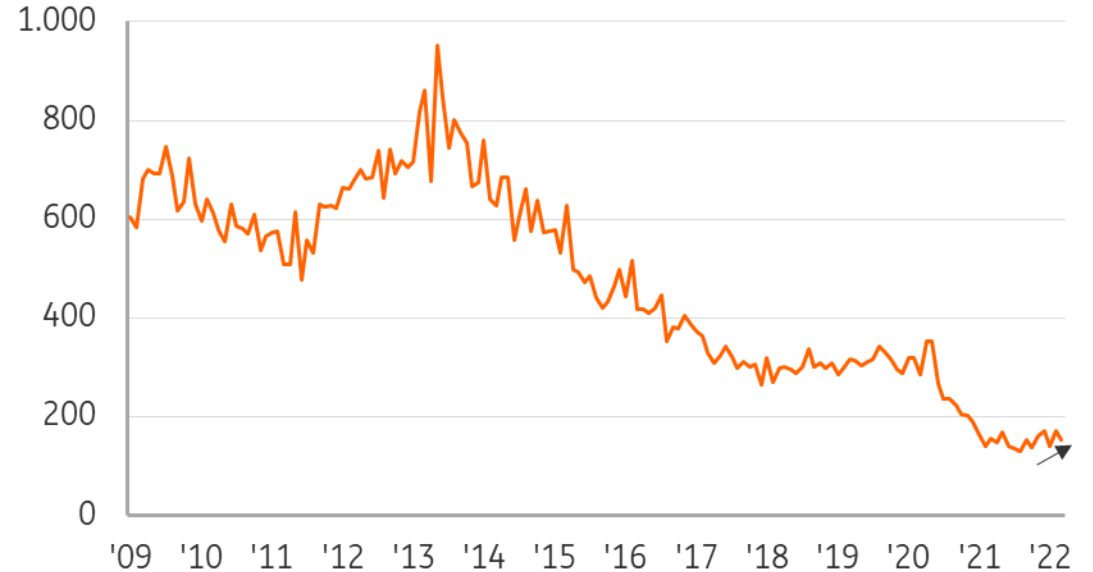
Aandeel werklozen in de beroepsbevolking (15-75 jaar)

Bron: CBS, bewerking ING Research

Aantal faillissementen loopt op, maar nog extreem laag

Aantal faillissementen* van bedrijven* per maand

**Gecorrigeerd voor seizoenen en het gemiddelde aantal zittingsdagen per maand (4,3)

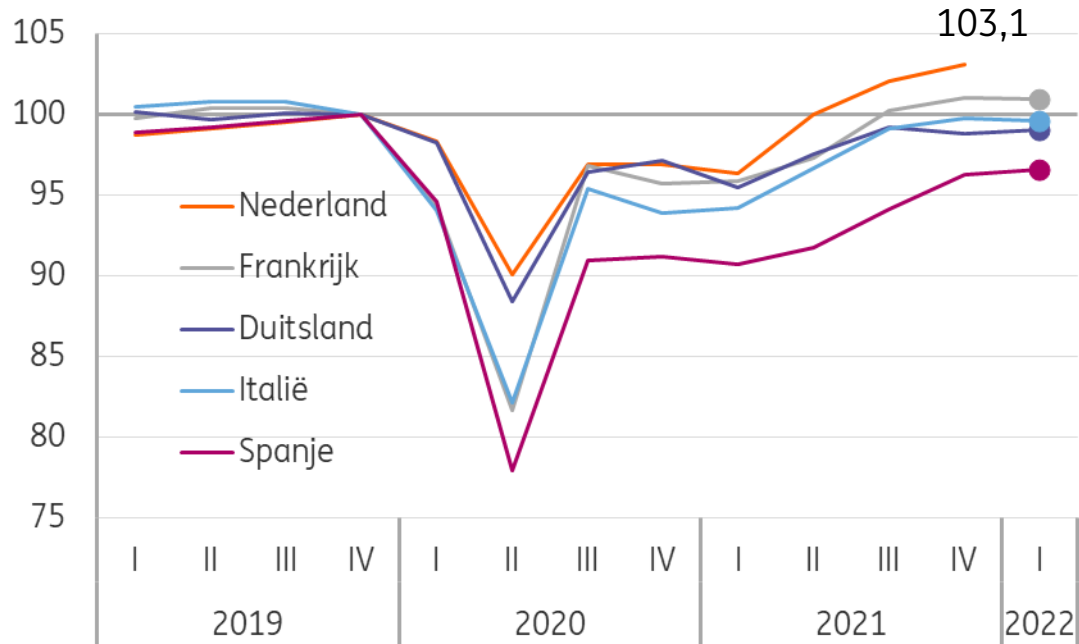
** Inclusief natuurlijke personen en instellingen

Bron: CBS, bewerking ING Research

Nederlandse economie snel en sterk uit coronacrisis gekomen en consument blijft ook nu meer uitgeven

Nederlandse bbp van de vijf grootste eurozone economieën verst boven precoronaniveau

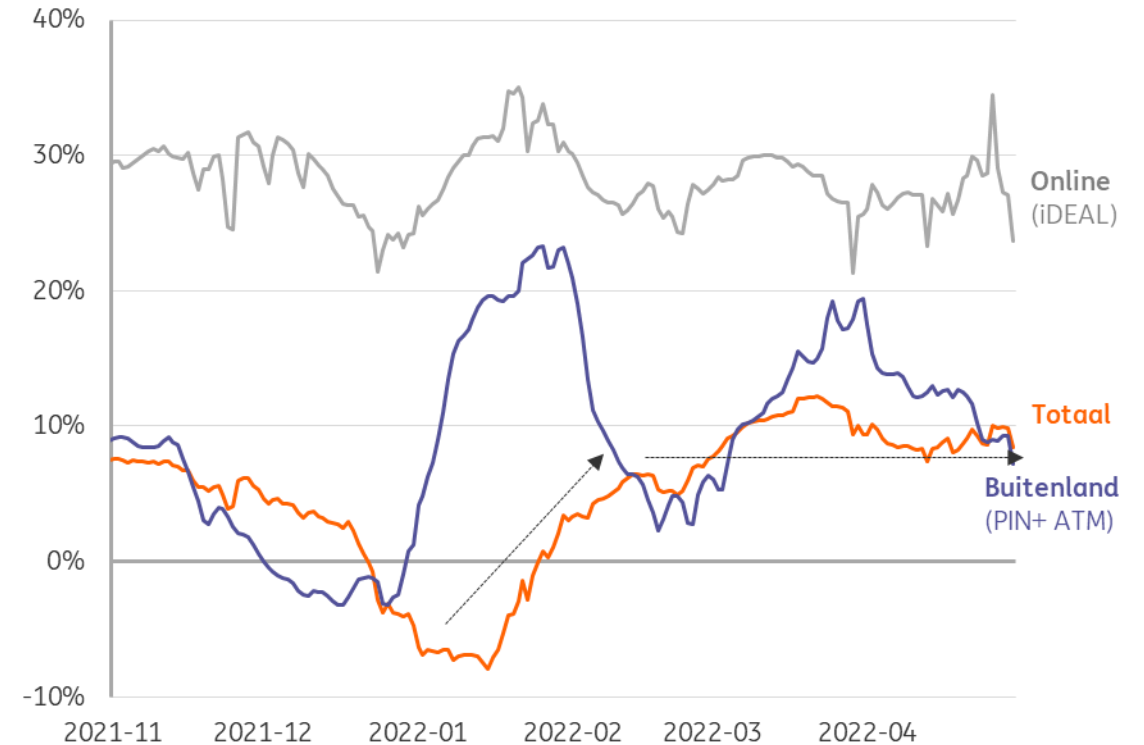
Bruto binnenlands product* van vijf grootste eurozone economieën als index waar het vierde kwartaal van 2019 = 100

*Seizoensgecorrigeerd en in constante prijzen
Bron: Macrobond, bewerking ING Research

Transacties normaliseren na lockdown en mooi weer

Waarde van transacties, afwijking van 'normaal', 4-week gemiddelde

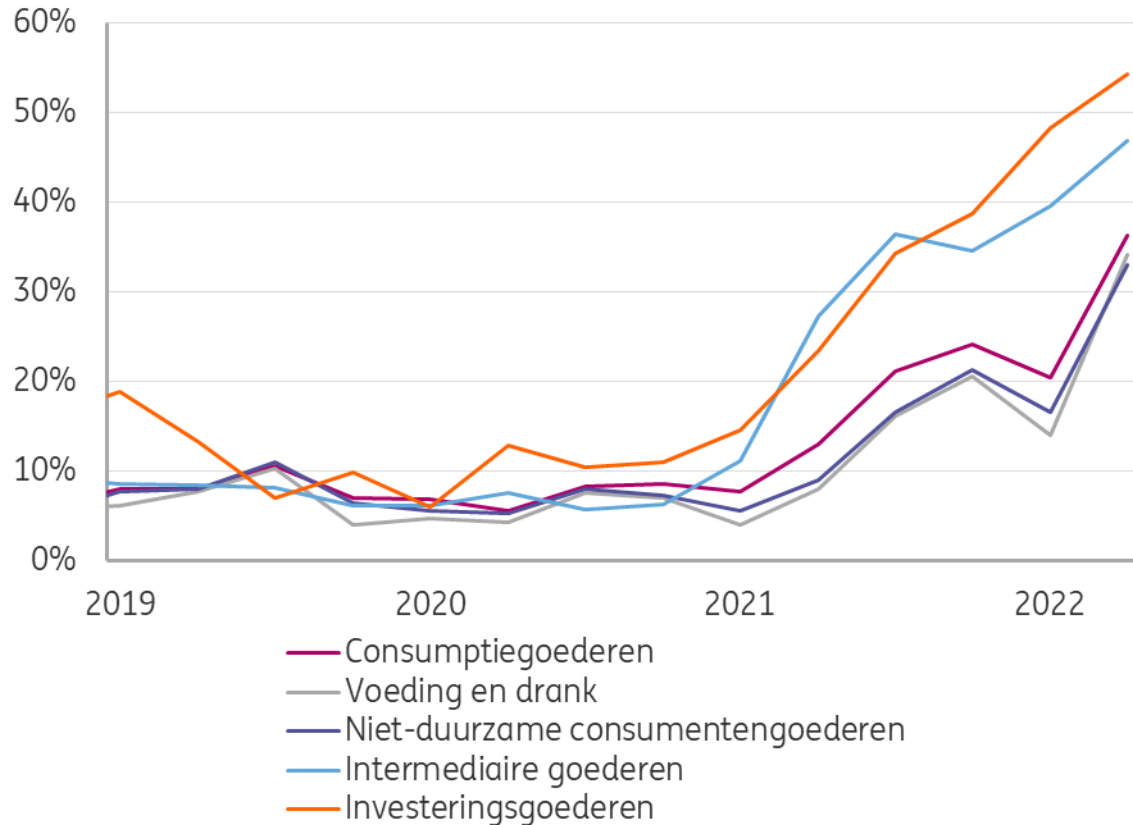

*gebaseerd op 2017-2019, laatste datapunt 30 april 2022

Tekorten en vertragingen: waren er al en nemen niet af

Tekorten aan productiemiddelen remmen Nederlandse industrie, vooral voor investeringsgoederen

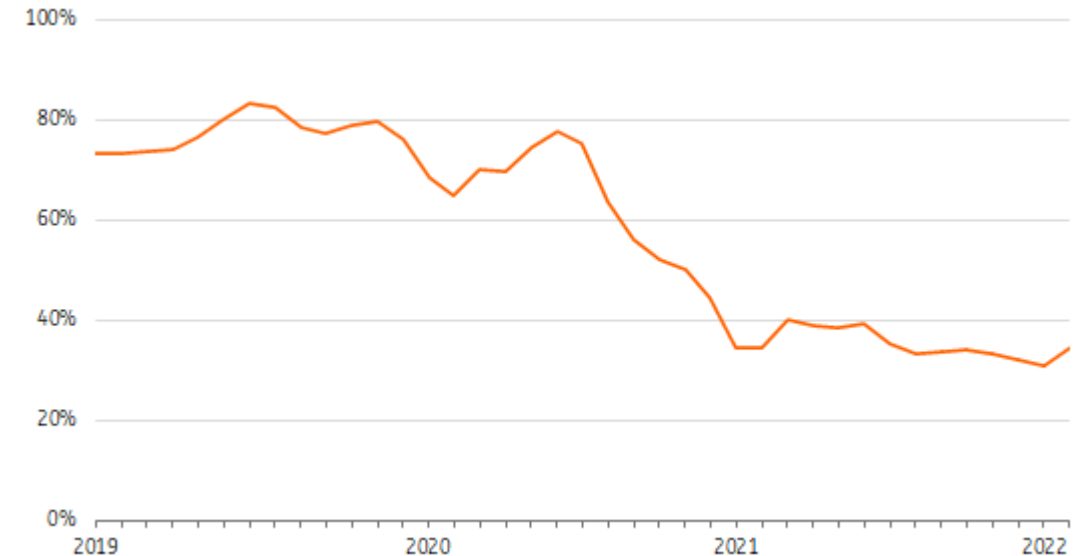
Aandeel met tekort aan materiaal en/of productiemiddelen/apparatuur als belangrijke beperking voor de productie van Nederlandse industrie

Bron: Europese Commissie (DGEFCIN) Business Survey, bewerking ING Research

Lockdowns in China leidt tot vertraging in scheepvaart die al groot was

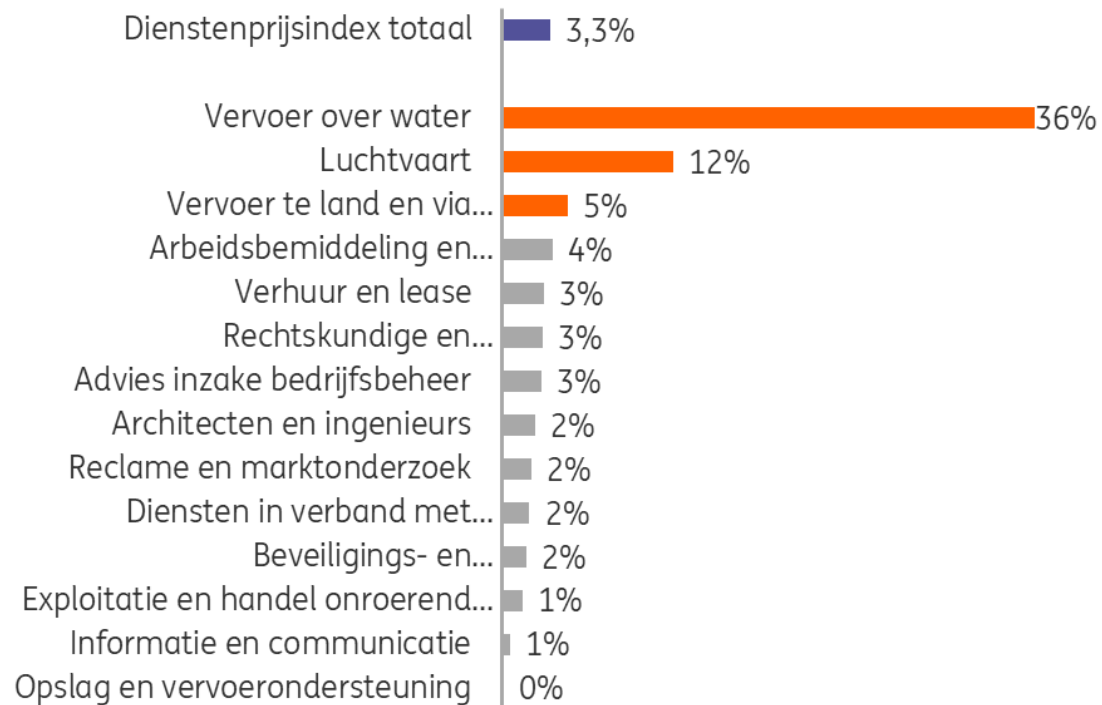
Aandeel schepen dat wereldwijd op tijd arriveert

Vervoer veel duurder, maar ook hogere prijzen in energie en zware industrie

Dienstenprijzen minder extreem in prijs gestegen, behalve vervoer

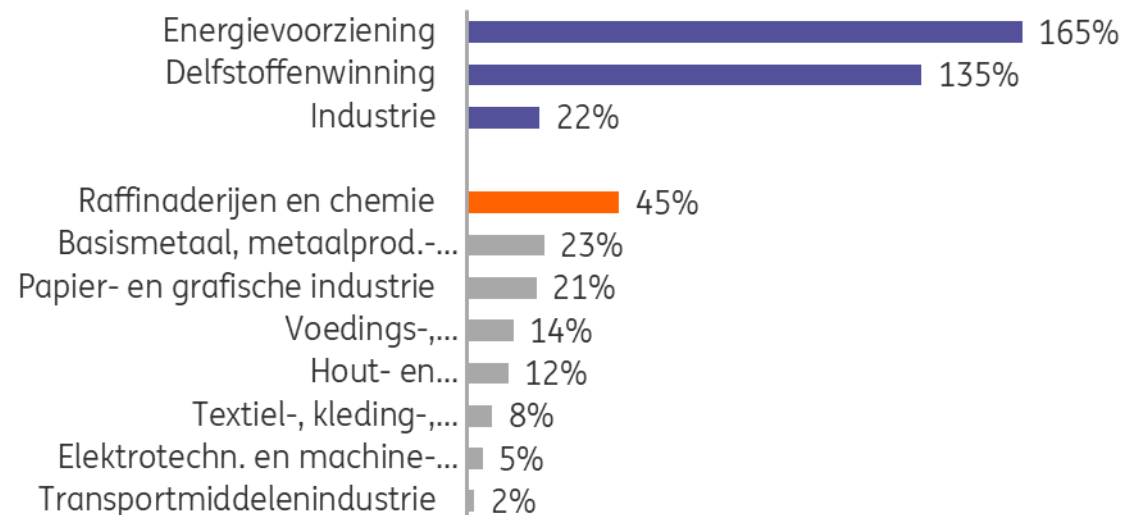
Verandering verkoopprijs diensten in het vierde kwartaal van 2021 vergeleken met een jaar eerder

Bron: CBS, bewerking ING Research

Verkoopprijzen goederensectoren vooral gestegen in energie, olie- en chemie, maar ook metaal, papier, voeding en hout

Verandering verkoopprijs industrie in het februari kwartaal van 2022 vergeleken met een jaar eerder

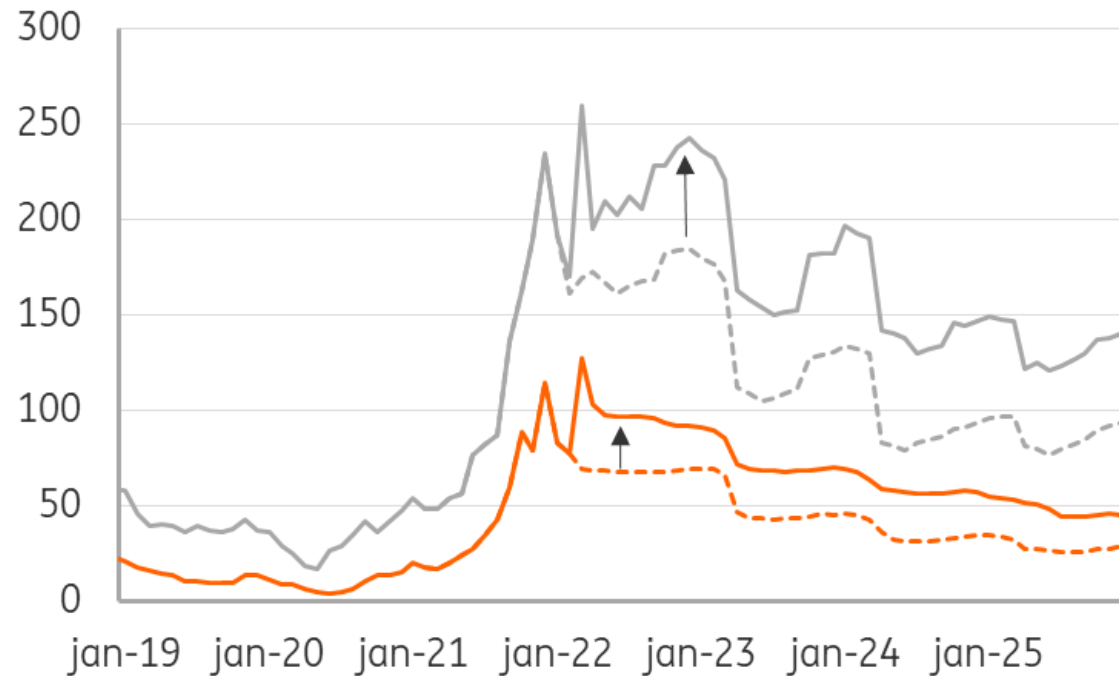

Bron: CBS, bewerking ING Research

Energie-inflatie vooral langduriger door oorlog

Energieprijzen vooral langduriger hoog op groothandelstermijnmarkt i.p.v. daling na winter

Prijs van gas/elektriciteit op de termijnmarkt (TTF en APX base load, één dag vooruit), euro/MWh

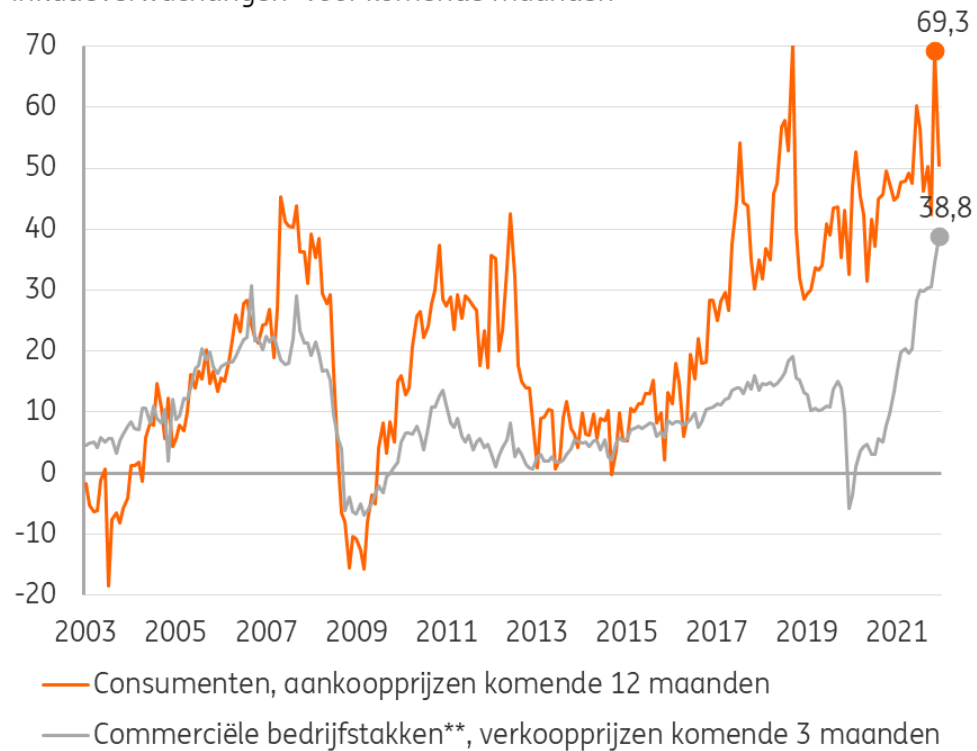
Bron: Eikon Refinitiv, bewerking ING Research

Consumentenvertrouwen gedaald naar record, maar bedrijven blijven nog optimistisch

Inflatieverwachtingen consumenten en bedrijven in maart of april 2022 op recordhoogte

Inflatieverwachtingen* voor komende maanden

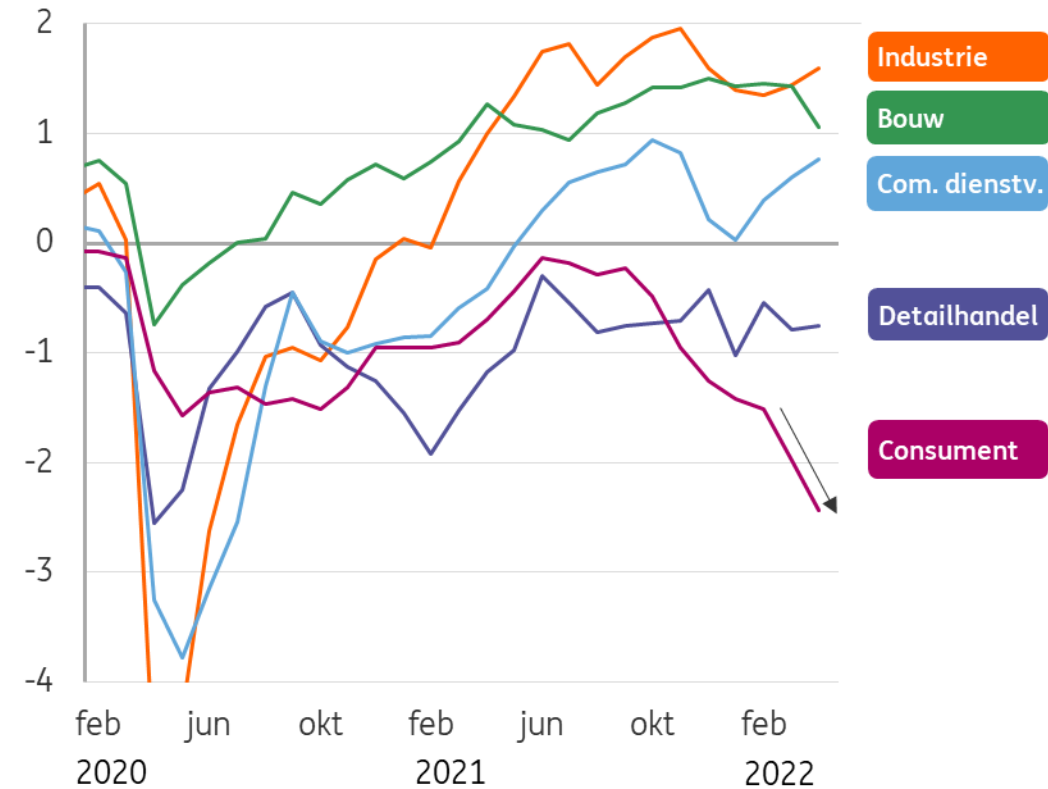
*Seizoensgecorrigeerd gewogen saldo van positieve en negatieve antwoorden op vraag over ontwikkeling van prijzen en prijsstijgingen ten opzichte van de voorgaande periode

**Gewogen naar sectoraandeel in bruto toegevoegde waarde

Bron: Europese Commissie via Macrobond, bewerking ING Research

Vertrouwen van consument vooruitkijkend een stuk negatiever

Economisch Sentiment Indicator naar sector, seizoensgecorrigeerd en genormaliseerd (in standaardafwijking van langjarig gemiddelde)

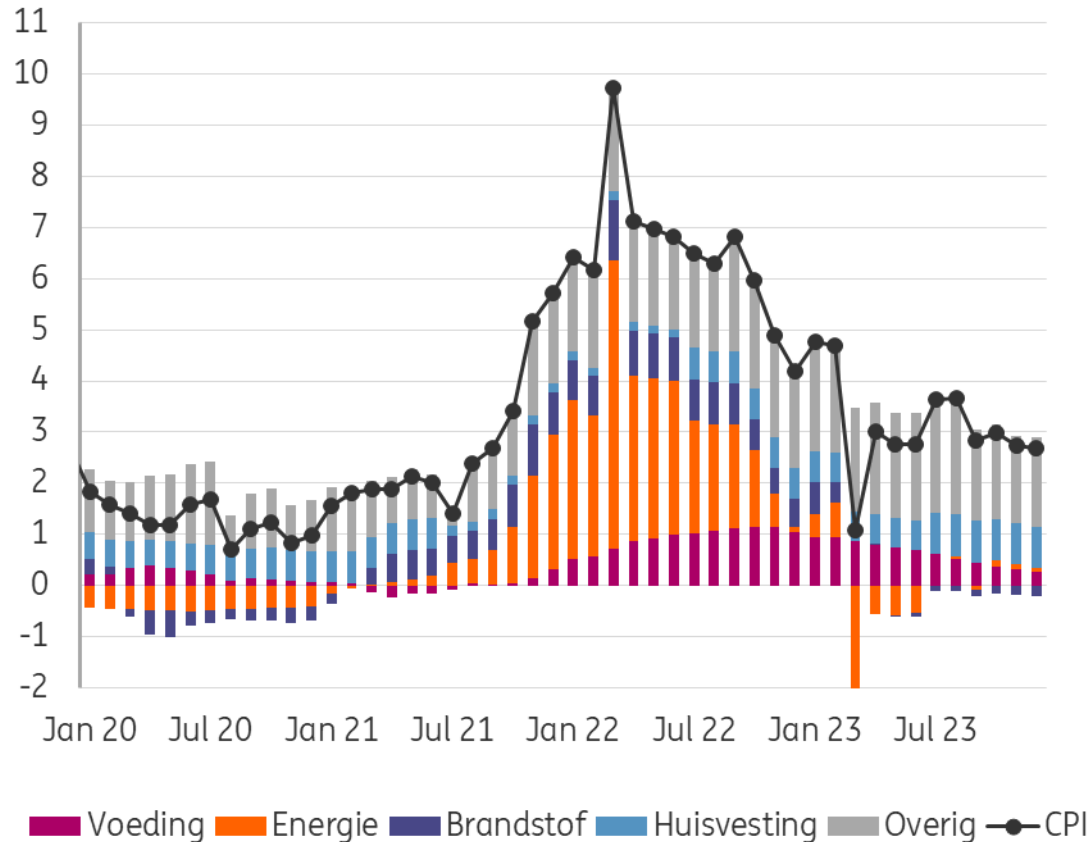

Bron: DG ECFIN, bewerking ING Research

Hoge prijsstijgingen voor consument

Hoge inflatie matigt wel in 2023

Mutatie consumentenprijsindex jaar-op-jaar in % en bijdragen in %-punten

Bron: CBS/Macrobond, bewerking ING Research

Effect van prijsstijgingen op gebruik en uitgaven bij lage inkomens negatiever dan bij hoge inkomens

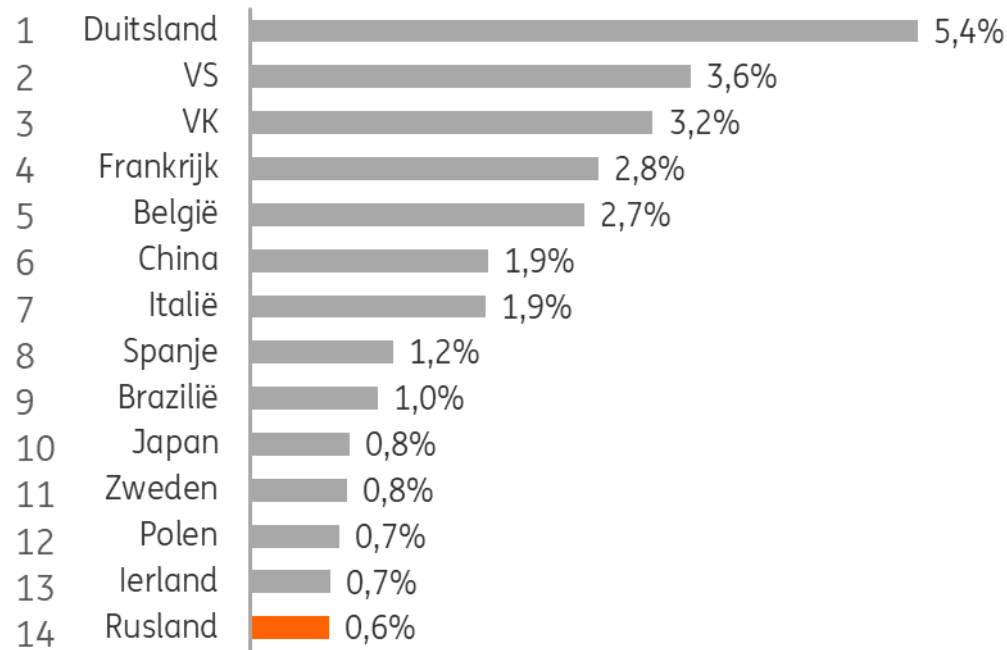
	Effect hogere energie- en brandstofprijs bij lage inkomens		Effect hogere energie- en brandstofprijs bij hoge inkomens	
	op gebruik	in euro's	op gebruik	in euro's
Energie	-	+	0/-	++
Brandstof	-	+	0/-	++
Besparingen	n.v.t.	0	n.v.t.	--
Overige consumptie	--	--	0/-	0/-

Bron: ING Research

Uitvoer: vraag uit Rusland noemenswaardig, maar niet enorm

Rusland veertiende belangrijkste exportbestemming voor Nederlandse toegevoegde waarde

Bijdrage van finale vraag uit land aan bruto toegevoegde waarde van Nederland in 2018

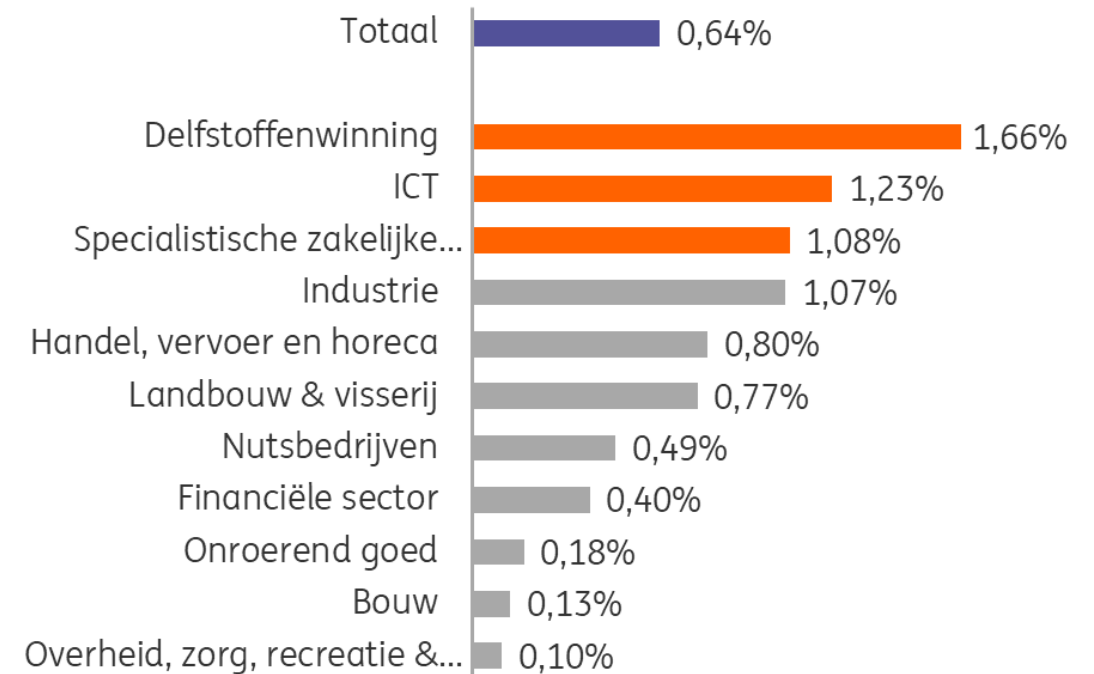

Bron: OESO, Trade in Value Added, bewerking ING Research

Ruwe schatting voor **Oekraïne: 0,1%**

Delfstoffenwinning, ICT, en specialistische zakelijke dienstverlening qua toegevoegde waarde meest afhankelijk van de vraag uit Rusland

Bijdrage van finale vraag uit Rusland aan bruto toegevoegde waarde van Nederlandse bedrijfstak in 2018

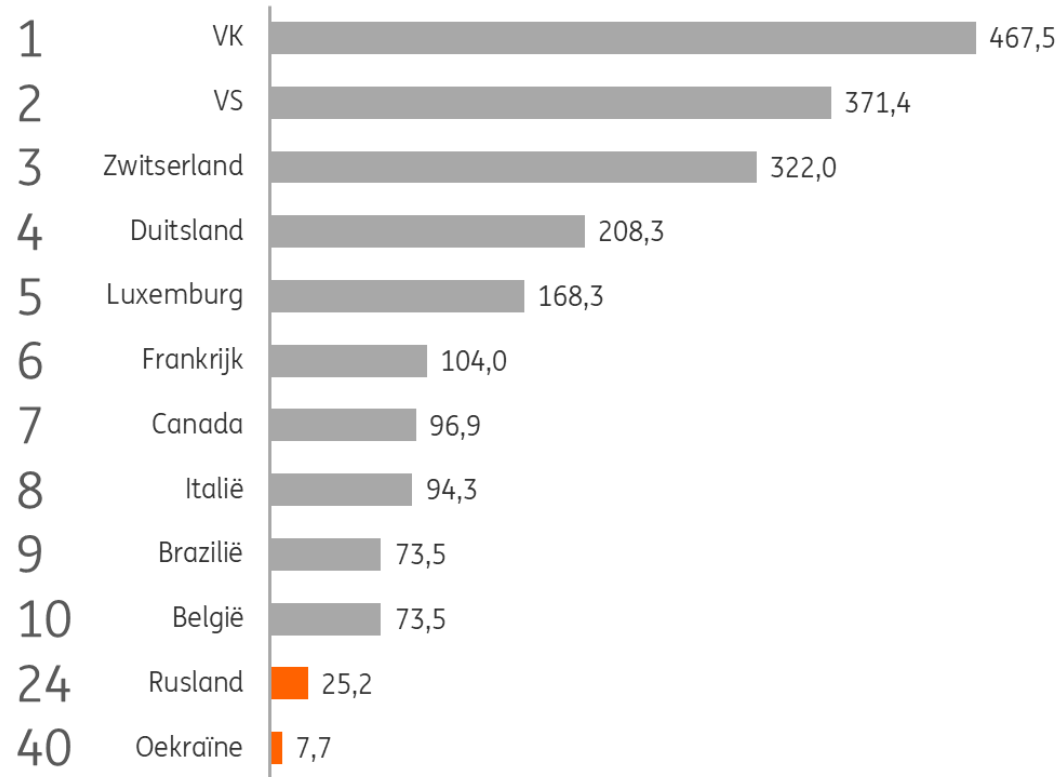

Bron: OESO, Trade in Value Added, bewerking ING Research

33 miljard euro: 1,2 % van Nederlandse directe buitenlandse investeringen in Oekraïne en Rusland

33 miljard euro Nederlandse directe buitenlandse investeringen in Rusland en Oekraïne

Stand uitstaande buitenlandse directe investeringen* van Nederland exclusief bijzondere financiële instellingen per land eind 2020 in miljard €

*Investerings van Nederlandse moeders in buitenlandse dochters zijn gesaldeerd met investeringen van buitenlandse dochters in Nederlandse moeders.
Bron: OESO, bewerking ING Research

Vooral Nederlandse handel, olie & gas en chemie investeren in Rusland

Aandeel in Nederlandse directe buitenlandse investeringen* exclusief bijzonder financiële instellingen in Rusland in 2018, naar Nederlandse bedrijfstak

*Investerings van Nederlandse moeders in buitenlandse dochters zijn gesaldeerd met investeringen van buitenlandse dochters in Nederlandse moeders.

Bron: CBS, bewerkingen ING Research

Onzekere economische vooruitzichten voor 2022 door oorlog

ING Research ramingen Nederlandse economie

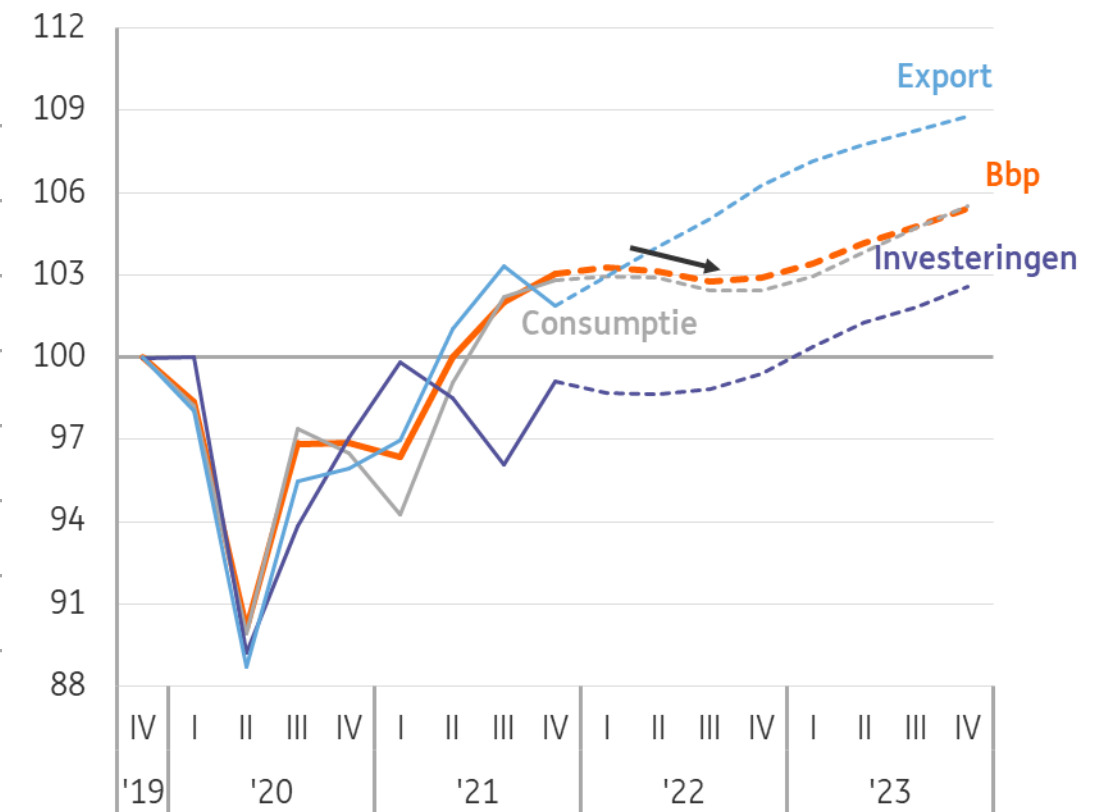
Volume-mutaties jaar-op-jaar, in % (tenzij anders vermeld)

	2020	2021	2022*	2023*
Economische groei (bbp)	-3,8	5,0	2,7	1,4
Consumptie huishoudens	-6,6	3,5	2,8	0,5
Overheidsconsumptie	1,0	5,5	3,5	3,1
Investeringen (inclusief woningen)	-4,1	3,5	0,5	2,7
Uitvoer goederen en diensten	-4,8	6,6	3,7	3,3
Consumentenprijsinflatie (CPI)	1,3	2,7	6,6	3,2
Werkloosheid (ILO-definitie, %)	4,9	4,2	3,6	3,5
Huizenverkopen (in duizenden)	236	225	190	195

Bron: Macrobond, *ramingen ING Research 3 mei 2022

Terugval consumption zorgt tijdelijk voor krimp bbp, maar nu te vroeg om echte recessie te voorspellen

Bestedingen*, index waar 4^e kwartaal van 2019 = 100

*Seizoensgecorrigeerd en in constante prijzen

Bron: CBS/Macrobond, raming ING Research vanaf 1^e kwartaal 2022

Impact van de oorlog in Oekraïne op sectoren:

Domino effect?

ING Sector Banking – Rob van den Biggelaar – Lead Sector Banking
Mei 2022

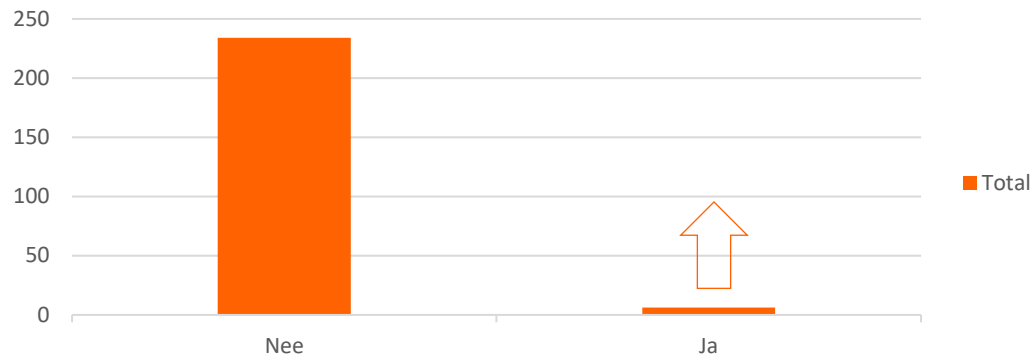
Mogelijke (negatieve) gevolgen voor Nederlandse bedrijven van de oorlog

- A. Lokaal gevestigd
- B. Omzet/verkopen
- C. Inkoop/transport/operatie
- D. Contracten en marges
- E. Veiligheid op de beurs
- F. Marktsentiment ondernemers en consumenten

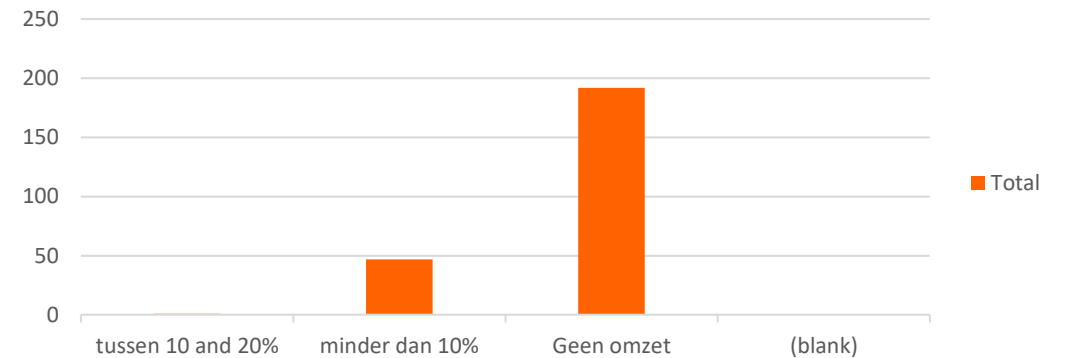
- A. Verlies aan investeringen door **vestiging** in betrokken landen
- B. Terugval van **export** (goederen/diensten) naar Rusland / Oekraïne / Wit-Rusland en ontvangst opbrengsten (gelden)
- C. Inkoop-/**import**problemen en tekorten aan materialen, halffabricaten (goederen/diensten), mensen en gelden (betalingen)
- D. Grondstoffen-, energie- en keten**inflatie**:
  - A. Hogere inputprijzen leidt tot **lagere winst(marge)**;
  - B. Noodzakelijke / gewenste **hogere afzetprijzen of leveringsproblemen** leiden tot **verlies aan verkopen/klanten en/of herstel van marge**;
  - C. **meer werkkapitaal ter voorfinanciering nodig**
- E. De vlucht naar veiligheid **drukt aandelenkoersen**, terwijl obligaties in waarde stijgen. Vermogenseffect voor huishoudens die beleggen en onze pensioendekkingsgraden, op langere termijn effect op bestedingen.
- F. Bedrijfs**investeringen** worden uitgesteld of anders besteed, scherpere keuzes in consumenten**bestedingen** → **veroorzaken reële crisis / recessie?**

Sectorimpact geselecteerde klantuitvraag ING Business Banking NL

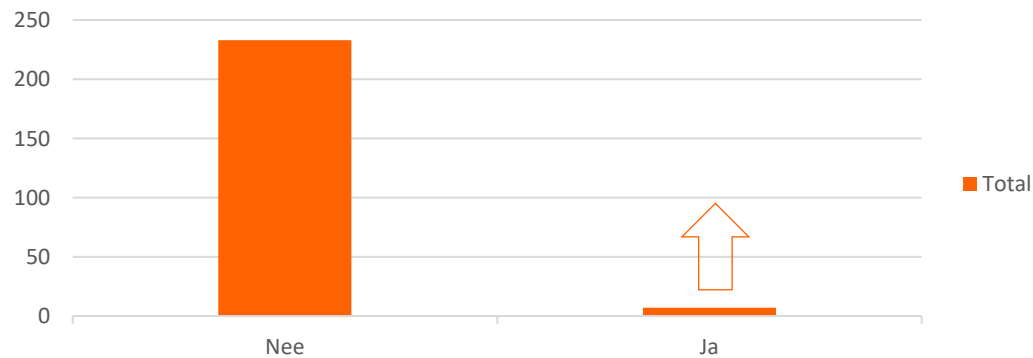
A: Klanten verwachten dat hun eigen operatie lokaal negatief wordt beïnvloed door de oorlog in Oekraïne/Rusland?

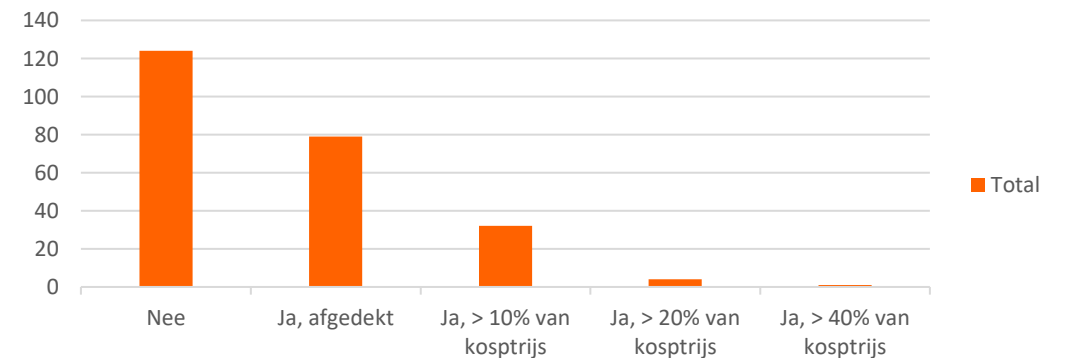
B: Omzet direct of indirect in- of vanuit Rusland, Wit-Rusland of Oekraïne.

C: Klanten verwachten behoorlijke impact door verstoorde supply chains door de oorlog in Oekraïne/Rusland?

D: Energiekosten als groot onderdeel van totale kostprijs verkochte producten

Bron: ING Business Banking, bewerkt door ING Sector Banking. Klantuitvraag April 2022 onder 250 potentieel door oorlog en energieprijzen geraakte ING Business Banking relaties.

Sectorimpact geselecteerde klantuitvraag ING Business Banking NL

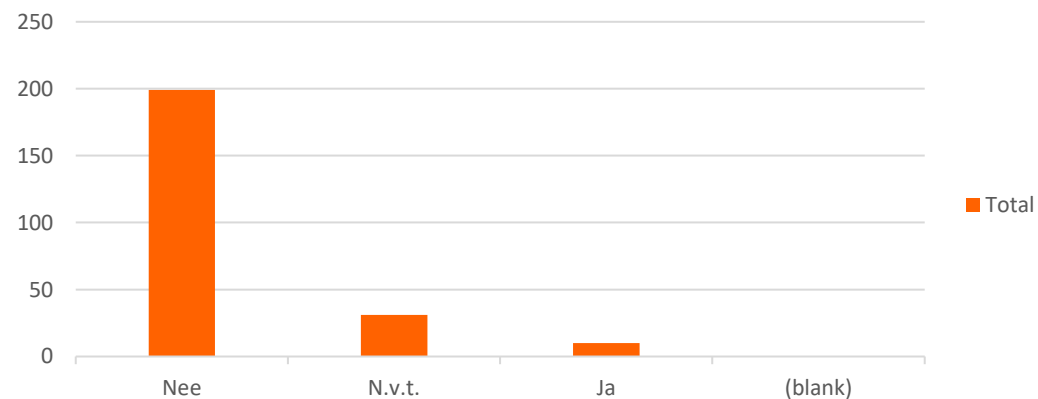
Financiële performance verslechtert in komende 6 maanden met impact op ratio's?

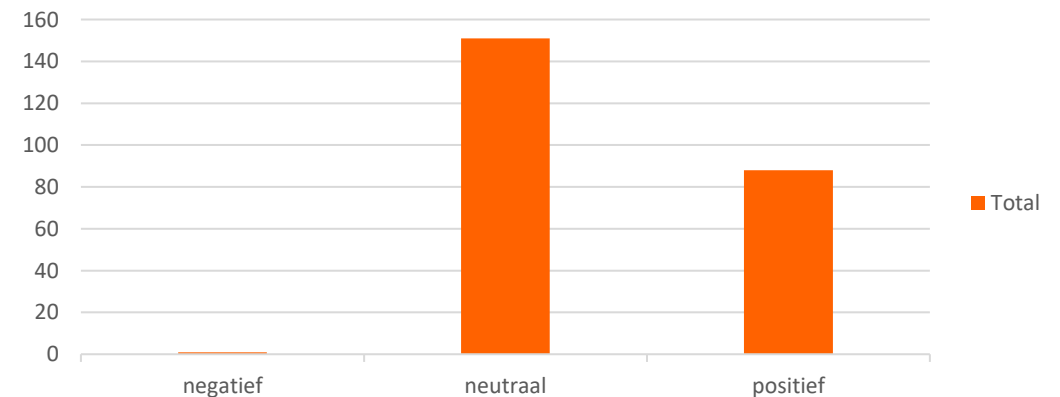
Klanten verwachten behoorlijke impact op hun liquiditeitspositie komende 6 maanden?

Naar verwachting niet kunnen voldoen aan de bankafspraken?

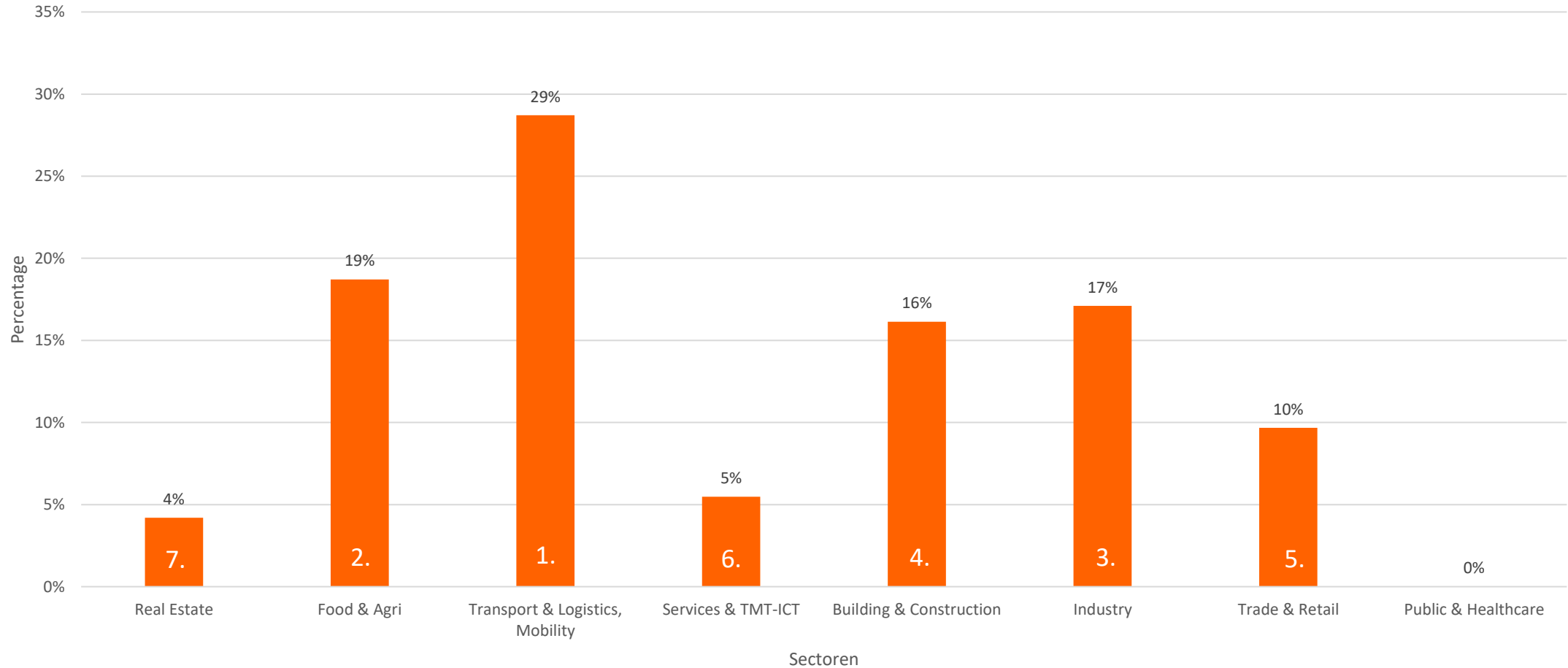
E: Marktverwachting van klanten

Bron: ING Business Banking, bewerkt door ING Sector Banking. Klantuitvraag April 2022 onder 250 potentieel door oorlog en energieprijzen geraakte ING Business Banking relaties.

Sectorimpact geselecteerde klantuitvraag ING Business Banking NL

Sectorimpact geselecteerde relaties die potentieel door oorlog Oekraïne en energieprijzen worden geraakt.

Bron: ING Business Banking, bewerkt door ING Sector Banking. Klantuitvraag April 2022 onder 250 potentieel door oorlog en energieprijzen geraakte ING Business Banking relaties.

Impact op sectoren

Aangepaste groeiramingen u/v oorlog in Oekraïne in volumes

Nederlandse sectoren

Volumemutaties t.o.v. voorgaand jaar in procenten

	2020	2021	2022*	2023*
Agrarische sector	0.1	1.5	-1.0	-2.0
Bouw	-1.1	2.5	2.5	2.0
Detailhandel	4.2	2.9	1.0	1.0
Groothandel	-2.0	4.0	1.5	2.0
Horeca	-34.8	13.0	33.0	11.0
Industrie	-4.0	9.7	1.0	2.0
Transport & opslag	-13.4	8.5	9.0	5.5
Zakelijke dienstverlening	-6.8	7.0	5.5	4.0
Onderwijs	-2.8	1.0	2.0	1.0
Overheid	3.6	2.0	1.5	1.5
Zorg en Welzijn	-2.8	5.0	3.0	3.5

Bron: CBS & ING Research

*Verwachtingen 8 april 2022

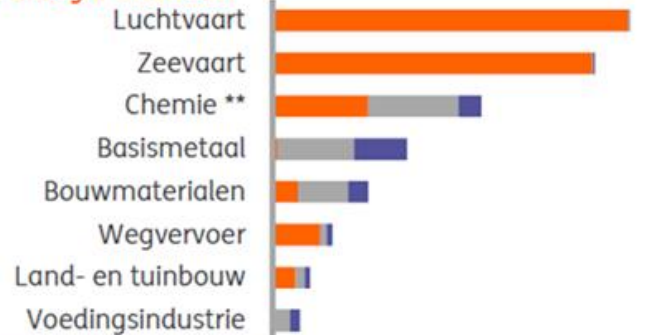
1. Transport & Logistics, Mobility

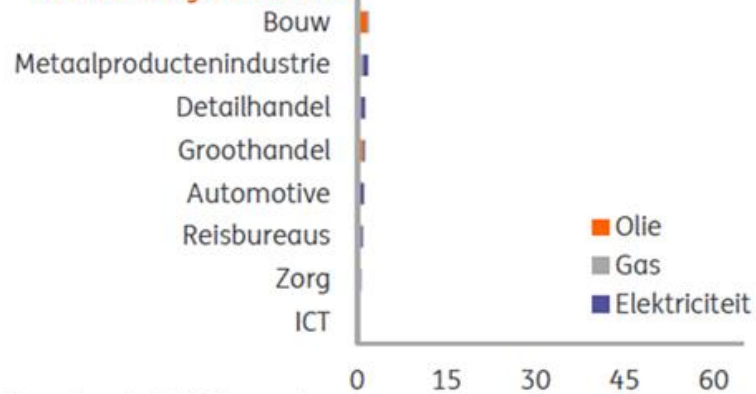
1. Transport & Logistics, Mobility: brandstofkosten, prijsstijgingen, personeeltekort en nieuwe routes.

Hoogste energiegebruik: lucht- en zeevaart en chemie
Energiegebruik in terrajoule per 1 miljoen euro toegevoegde waarde output, EU-27 in 2018*

Zeer energie-intensief:

Minder energie-intensief:

Bron: Eurostat, ING Research

* Meest recent beschikbare data, **Schatting

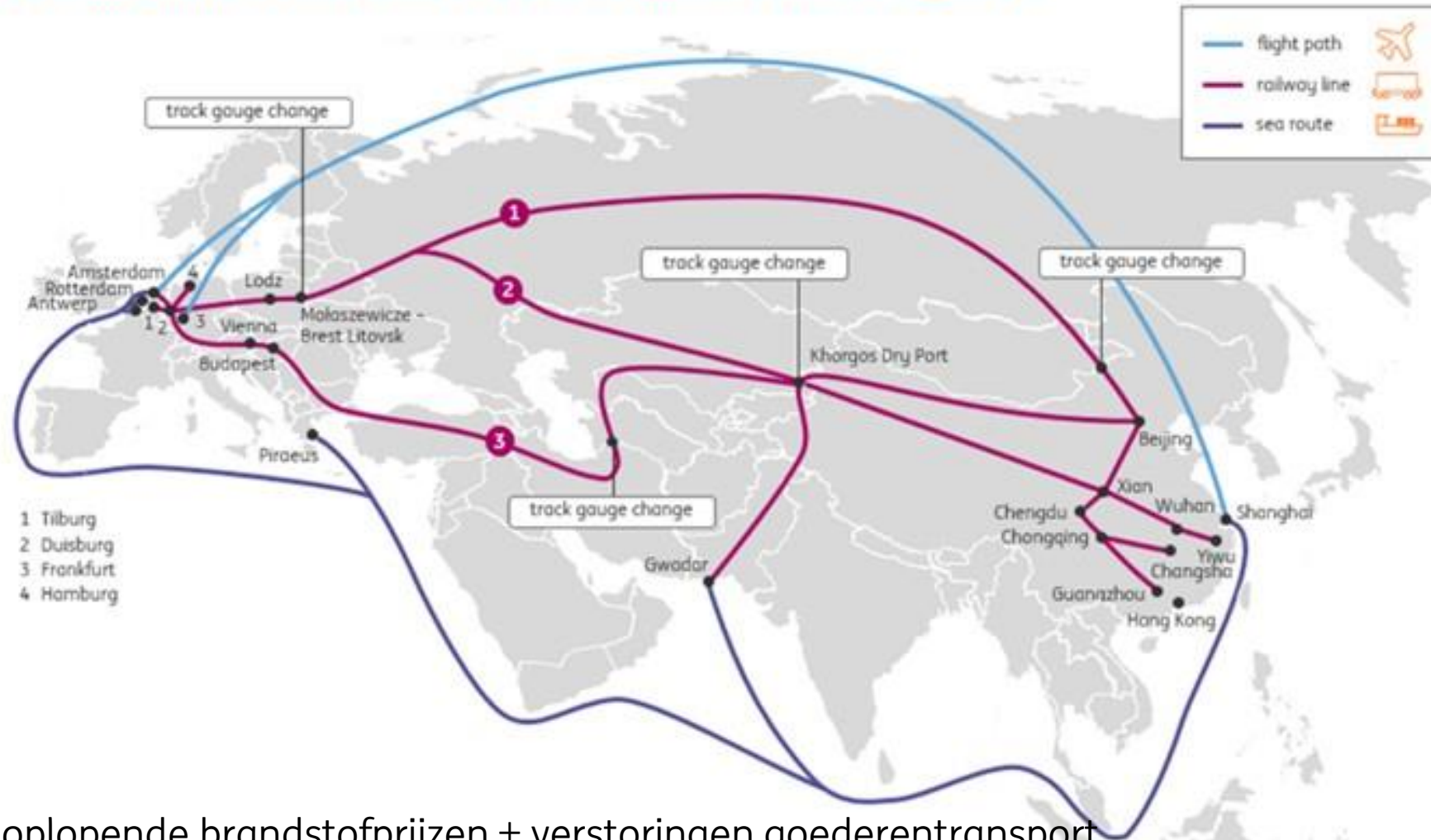
Brandstofprijzen naar record met diesel nog sterker stijgend
Ontwikkeling diesel- en benzineprijs aan de pomp (exclusief BTW)*

Bron: EVO Fenedex, ING Research *t/m 07/03/22

1. Transport & Logistics, Mobility: herinrichting supply chains nodig

Silk Road by rail has 3 main branches and covers a distance of 10,000 - 12,000 km

- Sterk oplopende brandstofprijzen + verstoringen goederentransport
- Handelsstroom China - EU vertraagd of stopgezet + handel met Rusland valt stil
- Toelevering opnieuw ontregeld → oplopende levertijden → prijsstijgingen
- Inrichten alternatieve supply chains

1. Transport & Logistics, Mobility:

Wat zien we bij ING relaties?

- **Weinig klanten direct betrokken op landen RU, BL, UA**
- **Energiekosten:**
  - Impact **brandstofkosten** in eerste instantie fors;
  - Klanten met impact energiekosten > 10% dan actief gehedged/langjarige inkoop;
  - Ketenregie en/of dieselclausules bieden veelal uitkomst;
- **Vertraging afhandeling en verzending van goederen, onzekerheid door:**
- Zelfopgelegde beperkingen door exporterende/importerende Europese bedrijven (multinationals die zich terugtrekken);
- **Sancties:**
  - betalingonzekerheid/ontvangst van gelden en douane inspecties;
  - zendingen van en naar Rusland zijn verboden, waardoor de goederenstromen stagneren;
- Sluiting van (zee-/lucht-)havens, territoriale wateren en luchtruim voor Russische schepen/vliegtuigen **en vice versa**;
- Daarnaast is het spoorvervoer tussen Azië en Europa via Rusland en Oekraïne over de 'Zijderoute' belemmerd;
- Omleidingen (en hogere kosten tlv vervoercapaciteit) om getroffen gebieden te vermijden.

Verschillende voorbeelden

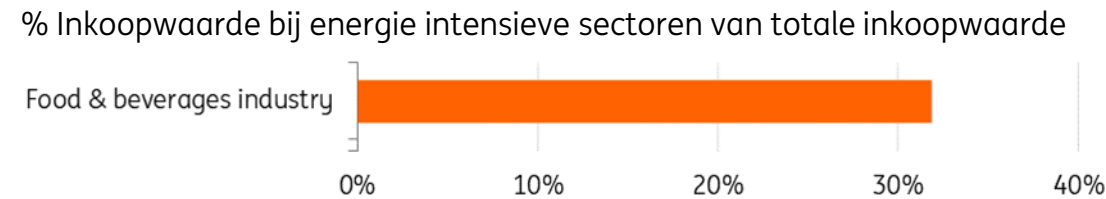
- **Mobility:** (vracht)auto- en fiets productie kent nieuwe operationele problemen, excl. al bestaand tekort aan chips (levertijden lopen op);
- Bij BMW en VW is de productie op Europese locaties onderbroken vanwege tekort aan onderdelen uit Oekraïne, zoals kabelbomen.
- Auto-carrier transporteurs hebben last van verminderde vraag.
- Binnen- en zeevaart: **Rotterdamse haven** voelt de sancties:
  - Ongeveer 9% van de totale jaarlijkse containeroverslag in de haven van Rotterdam, de grootste haven van Europa, is gekoppeld aan Rusland en 13% van het totale volume, met grote hoeveelheden zware ruwe olie, LNG en kolen. Rotterdam dient ook als hub voor verschillende metalen. Ondanks sterke maand januari in Q1 een krimp van bijna 2%.
- **Bedreigingen of kansen** voor Transport & Logistics, Mobility?:
- op langere termijn geraakt indien oorlog omslaat in wereldwijde **recessie** en ingezakte handel/vertrouwen;
- Op korte termijn worden **transportkosten doorbelast** en indirecte effecten vooral voelbaar in andere fysieke sectoren;
- Mogelijkheden voor **focus op marge, netwerk en kwaliteit**;
- **Omschakelen routes, netwerk, sectoren nu mogelijk door vraagoverschot:**
- Van bloemen en planten naar Rusland naar andere geconditioneerde handelsgoederen binnen West-Europa.

2. Food & Agri

2. Food & Agri: algemeen

Source: Eurostat input-output tables, ING Research

*Unweighted average of EU countries with data available. Note that the other part makes up for procurement of other materials, goods and services, wages and profit margins.

De Food & Agri sector wordt vooral **indirect** geraakt door de oorlog in Oekraïne, via de energie- en grondstofprijsontwikkeling en kent een lange doorlooptijd in de totale keten.

- Akkerbouwer die graan verbouwt voor bakkerijen en mouterijen ziet de vraag stijgen en aanbod uit Oekraïne dalen (oogst voor 2023 wordt 40% lager ingeschat). De prijzen stijgen;
- Brandstof (machines) en kunstmestprijzen (afhankelijk van energieproductie) lopen verder op;
- Doordat kunstmest en graanzaden minder voorhanden zijn (en komen) nemen boeren meer voorraden om te kunnen blijven leveren, toename van vraag is toename prijs (ook op bestaande voorraden);
- De voedings- en drank industrie koopt > 30% van hun inkoopwaarde in bij energie intensieve sectoren zoals de landbouw;
- Indien boeren hun prijzen verhogen krijgt de voedingsindustrie er ook mee te maken;
- Het totale prijspeil stijgt wat zowel bij agri als food om een grotere behoefte aan werkkapitaal vraagt.

2. Food & Agri: agri

Wat zien we ?

- **Energie:**
  - Prijzen van gas zijn fors gestegen (tot wel 6x duurder)
  - Veel bedrijven hebben hun energie ingekocht. Ook voor 2023 groot gedeelte al vastgelegd.
  - Onzekerheid met name voor de langere termijn (wat gaan de gasprijzen doen in vergelijking tot de opbrengstprijzen, wanneer vastleggen etc.);
- **Grondstoffen:** overige kosten stijgen ook (kunstmest etc.);
- **Opbrengstprijzen zijn fors gestegen** (levert wel betere kostendekking maar geen langdurige ruimere marge);
- **Productie volume blijft achter** (minder productie bij schaarste verhoogt de prijs verder).

Maatregelen van bijv: **kassenteelt/mengvoeders:**

- **Wijziging in teeltplannen** (kas gedeeltelijk leeg, minder belichten tot niet belichten);
- **Gewijzigde aanplant** (bijvoorbeeld komkommer teler die i.p.v. 3 teelten naar 2 teelten gaat en de winterteelt met veel stookkosten/verlichting achterwege laat);
- **Investerings in verduurzaming**/energie vermindering van het bedrijf (bijvoorbeeld extra schermdoeken, aanschaf LED lampen en aanschaf van WKK);
- **Mengvoederbedrijven:**
  - veelal op vaste prijs ingekocht;
  - Alternatief inkoopkanaal is veelal aanwezig;
  - Door hoge inkooprijzen **extra werkkapitaal** nodig;
  - Meestal is ruime voorraad aanwezig;
  - Prijs stijgingen worden direct doorberekend (ook op de voorraden).

2. Food & Agri: food

Wat zien we ?

- **Impact van directe handelsstromen en sancties beperkt**
- **Indirecte gevolgen groter:**
  - **prijsstijgingen van grondstoffen en energie,** kostenstijgingen zijn als sinds medio 2021 aan de orde en hebben dus een pré Rusland – Oekraïne oorsprong;
- Gesprekken met afnemers kantelen omdat de discussie meer gaat over **beschikbaarheid van producten** in het schap, dan over de prijs ervan;
- Voor Europa zijn gevolgen overzichtelijk; in andere werelddelen waar voedselschaarste heerst en hogere prijzen niet gedragen kunnen worden, zijn gevolgen nog groter.
- **Onzekerheid** blijft over de langere termijn bestaan. Wat gaan de energie en grondstofprijzen doen. Wanneer wel en niet afdekken?

Maatregelen van bijv: **industriële bakkerijen**

- **Grondstoffen:**
  - groot deel hun grondstoffen afgedekt (boter, granen, ..);
  - gezocht: meer aanbieders van grondstoffen;
  - in deelsegmenten overstap van bijv zonnebloemolie op schone palmolie of raapzaadolie;
- **Energielasten:**
  - op het totaal van de P&L < 5%, nog op te vangen in marge;
  - Sector gaat pas op grotere schaal ook energielasten afdekken bij constant hoger prijspeil;
- Steeds meer bakkerijen slagen erin de hogere inkoopkosten **door te belasten aan afnemers;**
- Bedrijven nemen nu actiever **clausules in contracten op over brandstof/energielasten en grondstoffenprijzen;**
- Investeren in **energietransitie** via energiezuinige oplossingen of elektrificatie van ovens blijft een continu proces. **Geen versnelling;**

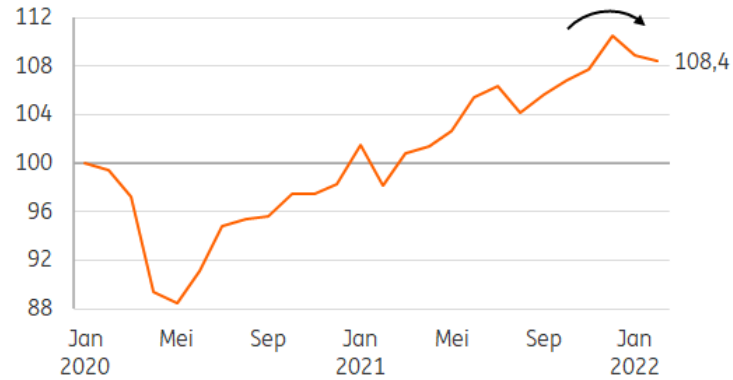
3. Industry

3. Industry: industriële productie

Industriële maandproductie krimpt 2 maanden op rij

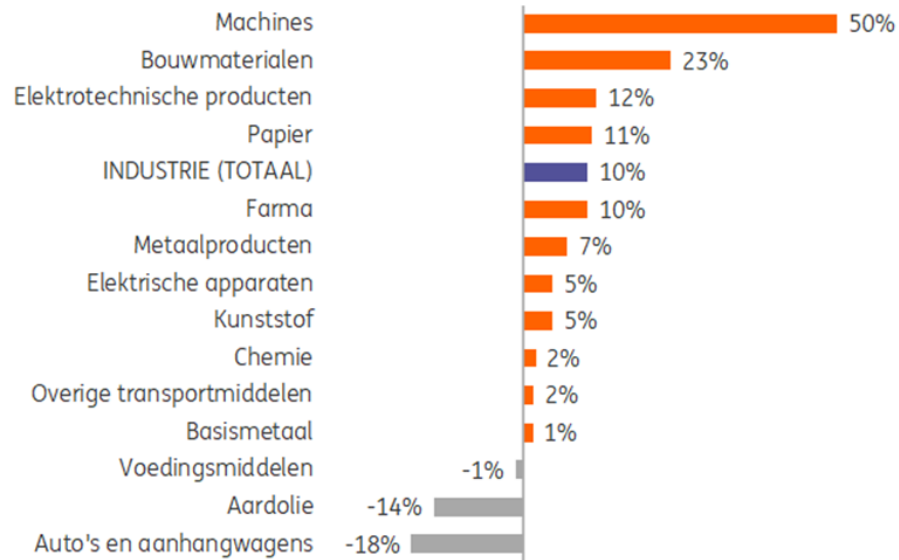
Productieniveau Nederlandse industrie*, jan. 2020 = 100

Bron: ING Research o.b.v. CBS *seizoengecorrigeerde dagproductie

Februariproductie in meeste industrietakken fors hoger dan jaar geleden

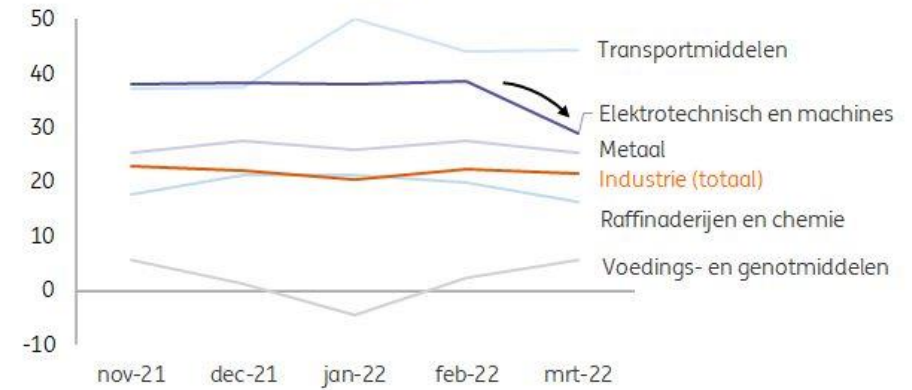
Ontwikkeling gemiddelde industriële dagproductie Nederland*, feb. '22 t.o.v. feb. '21

Bron: ING Research obv CBS *in deelsectoren met meer dan €5 mrd productiewaarde

Oordeel over orders sinds uitbreken oorlog het sterkst getemperd bij makers elektrotechnische producten en machines

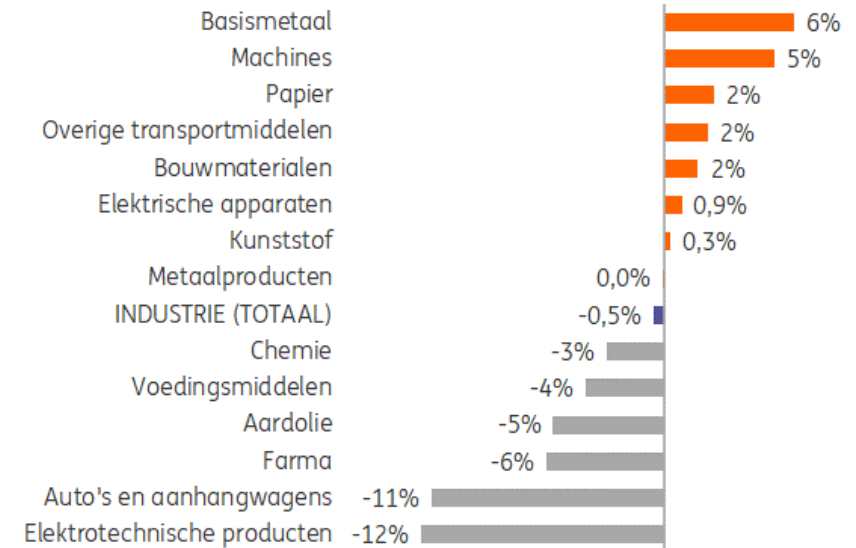
Oordeel orderpositie Nederland*, per industrietak

Bron: CBS, bewerking ING Research *saldo positief en negatief gestemde ondernemers

De laatste 2 maanden productiekrimp in fors deel van industrie

Ontwikkeling industriële dagprod. Ned.*, gem. jan-feb '22 vs. gem. nov-dec '21

Bron: ING Research o.b.v. CBS

*seizoensgecorrigeerd; deelsectoren met meer dan €5 mrd productiewaarde

3. Industry: lagere productieverwachting & verder stijgende prijzen

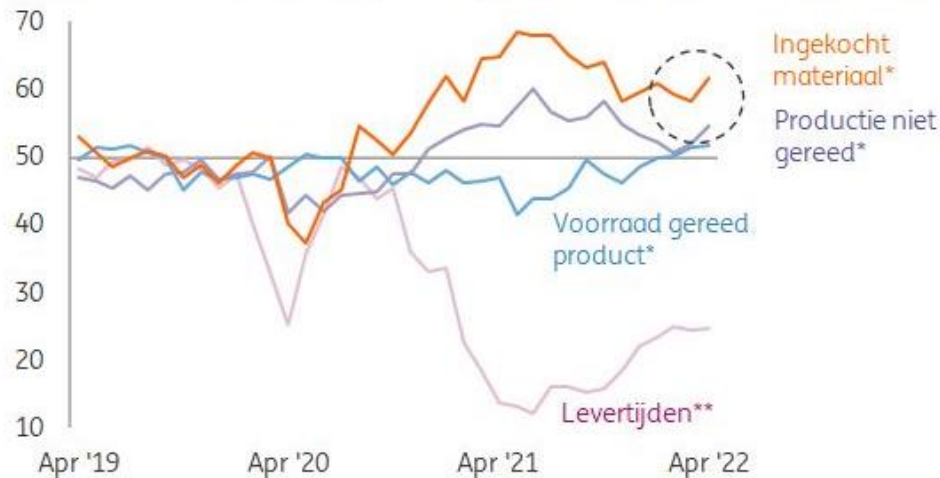
Productieverwachtingen industrie sterk getemperd door oorlog

Deelindex toekomstige productie PMI-inkoopmanagersindex Ned. industrie*

Materiaalinkopen en onafgeronde productie groeien sneller

Vier deelindices van de inkoopmanagersindex Nederlandse industrie (PMI)

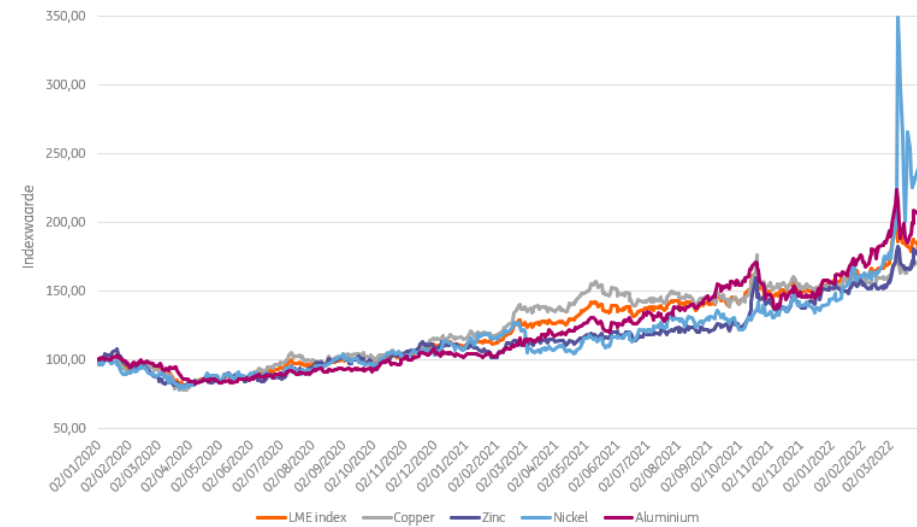

Bron: ING Research o.b.v. NEVI

* >50 = groei t.o.v. vorige maand ** <50 = langere levertijden dan vorige maand

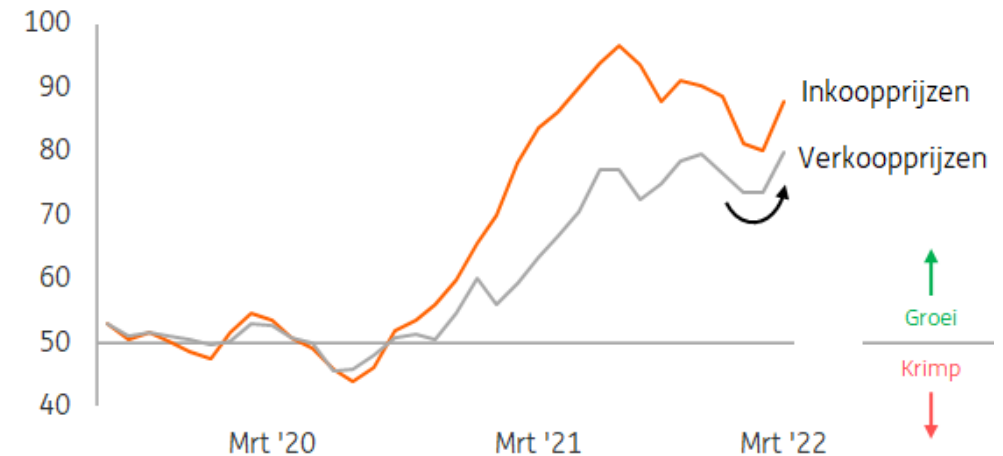
London Metal Exchange (LME)

Forse stijging sinds Corona

In- en verkoopprijzen stijgen weer sneller door oorlog

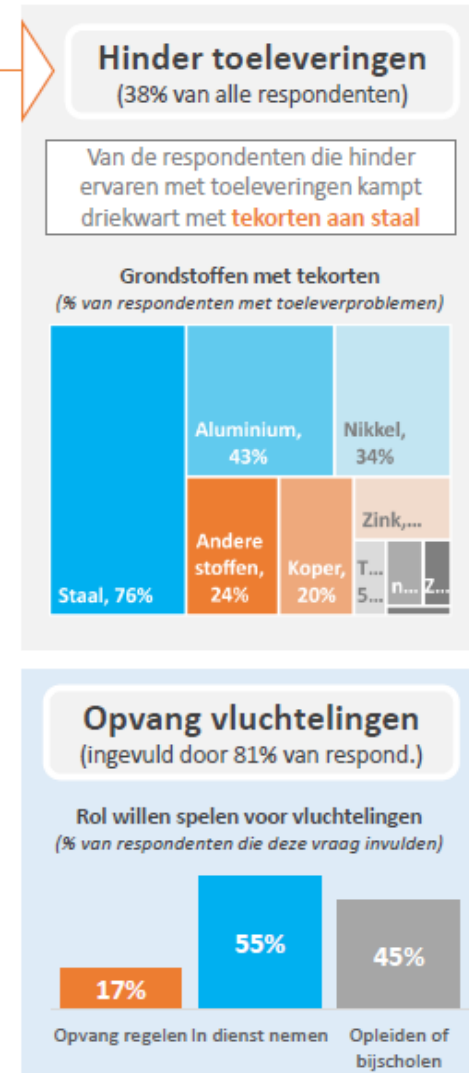
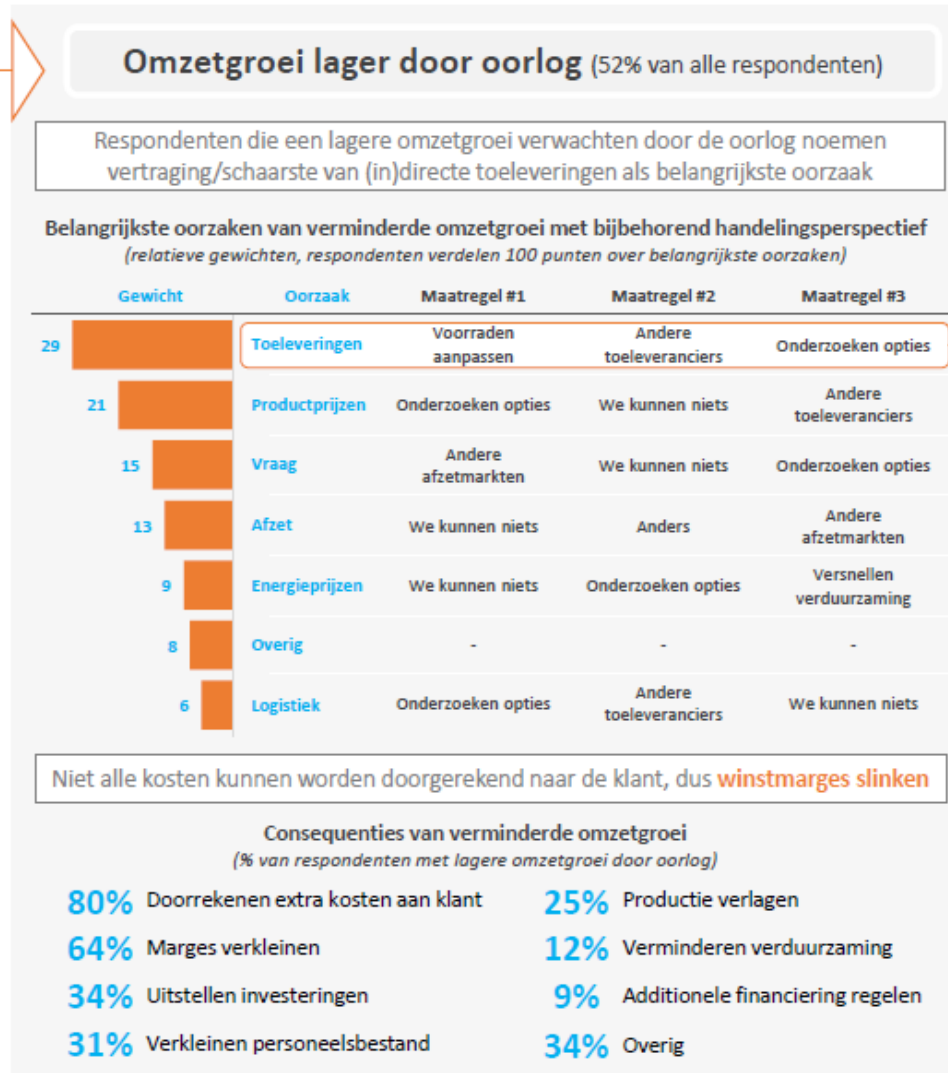
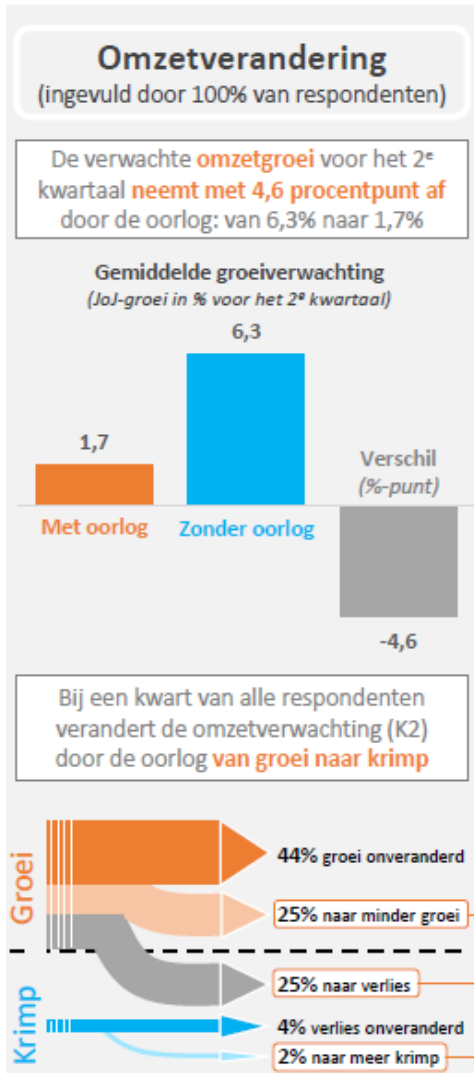
Deelindices voor producentenprijzen, PMI-inkoopmanagersindex industrie*

Bron: ING Research o.b.v. NEVI * >50 = groei t.o.v. vorige maand

3. Industry Enquete impact Technologische industrie

FME Enquête over Effecten van de Oorlog in Oekraïne

3. Industry:

Wat zien we bij ING relaties?

- **Weinig klanten direct > 10% impact op financieel resultaat**
- **Energiekosten:**
  - Impact bij productieprocessen met veel energie-behoefte; productie aluminium, chemie, kunstmest, bakstenen, etc.;
  - Klanten met impact energiekosten > 10% dan actief gehedged/langjarige inkoop;
- **Supply chain uitdagingen die doorwerken in operatie:**
  - **Grondstoffen:** beperkte impact in staal, specifieke legeringen, (motor)onderdelen en chips (niet invasie);
  - Weer **oplopende levertijden** (inkoop, productie en verkoop);
  - Toename **onderhanden werk**;
  - Toename **onvoltooide productie** (ontbreken onderdelen);
  - **Vorraadopbouw** (buffers grondstoffen, halffabricaat en onvoltooide productie);
  - **Productieverwachtingen sterk getemperd, nog positief;**
  - **Herinrichting supply chains nog urgenter** (industrie up to speed sinds sterke herstel na corona)
- **Gestegen inkooprijzen worden doorberekend:** verkoopprijzen stegen in maart met 5,3% p/maand en met 36,8% op jaarbasis;
- **Verkoop offertes korte looptijden;**
- **Investeringsverdragen.** Geen versnelling.

Verschillende voorbeelden

- Productie aluminium bouwmaterialen: **materiaalkosten (met vertraging) doorberekend via contractuele prijsclausules;**
- Toeleverende auto-industrie: **supply chain haperingen (motoren, chips, alu onderdelen)**, op zoek naar nieuwe leveranciers binnen Europa;
- **Energiekosten:**
  - heronderhandeling aanbestedingen is mogelijk;
  - met vertraging doorberekenen;
  - prijsverhogingen nieuwe tenders worden geaccepteerd;
- Kunststofproductie: **energiecontracten voor langere tijd vastgelegd / gehedged;**
- Spuitgieten: **stijgende energiekosten bij productie gehedged**
- **Zink/coatindustrie:** stand alone projecten lopen terug
- **Algemeen:** toch impact op **liquiditeit** en daarom ook verruiming **werkkapitaal financiering** met regelmaat aangevraagd op basis van up-to-date cijfers.

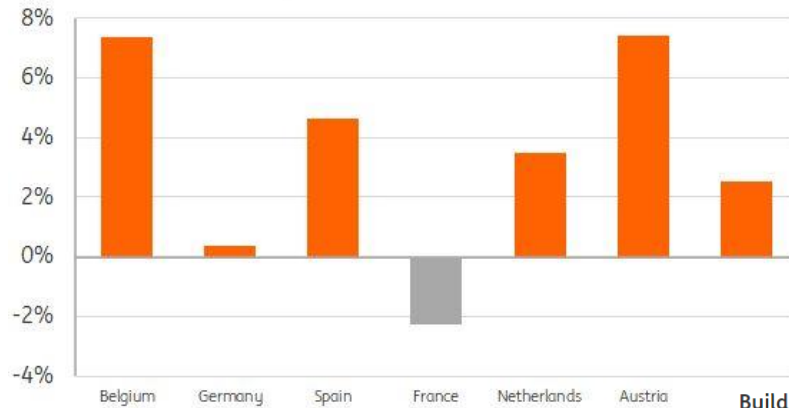
4. Building & Construction

4. Building & Construction

Building material production growth in almost all EU countries

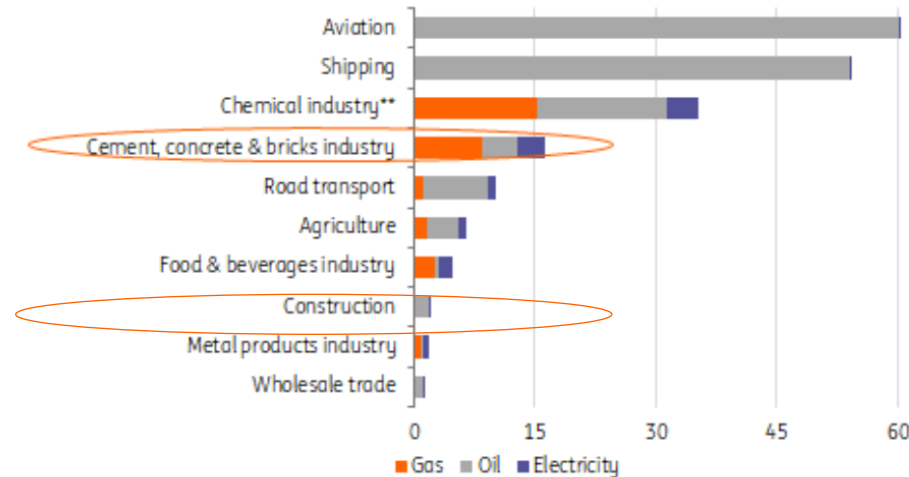
Development production volume building materials industry (eg. concrete, cement & bricks in February 2022 (% m.o.m.)

Source: Eurostat, ING Research

Building material industry is energy and gas-intensive

Use of terajoule energy per €1m value added output, EU-27 in 2018*

Source: Eurostat, ING Research
*Latest data available, **Estimate

De productie van bouwmaterialen groeit in Europa. De toeleveranciers van de bouwbedrijven zijn erg energie-intensief ten opzichte van bijvoorbeeld reguliere bouwers. De gestegen grondstof-, energie- en personeelskosten zorgen voor marge en productiedruk in de sector.

Toename bouwvergunningen (tijdelijk) ten einde

Ontwikkeling afgifte bouwvergunningen nieuwbouwwoningen*

Bron: CBS, bewerkt door ING Research

*Voortschrijdend jaartotaal per maand t/m februari 2022

Personeels- & materiaaltekorten en hoge inkooprijzen spelen de bouwsector parten. Grote bottleneck voor de woningbouw blijft het aantal afgegeven nieuwbouwvergunningen. Deze namen in 2020 en 2021 weer toe maar sinds enige maanden is de groei er weer uit.

4. Building & Construction:

Wat zien we bij ING relaties?

- **Afhankelijkheid van UA/RU/Belarus (zeer) gering tot nihil;**
- **Veel bouw gerelateerde bedrijven (50%) hebben last van:**
  - de **hogere grondstofprijzen** en;
  - de **hogere energieprijzen;**
  - hedgen indien mogelijk maar veelal de dialoog;
  - **loonkostenstijging** van ca. 25% over afgelopen 4 jaren;
  - Prijzen energie-intensieve producten als staal, cement, hout, kalk, aluminium, bakstenen fors gestegen **indien beschikbaar;**
- **Outlook** neutraal tot positief;
- Verwachting dat de hoge(re) prijzen voorlopig aanhouden;
- **Prijzen kan men nu (nog) goeddeels doorberekenen;**
- **Contact** met key toeleveranciers en afnemers/ opdrachtgevers is intensief en regelmatig scherp;
- Er wordt steeds **minder met vaste prijscontracten** gewerkt;
- Variabele- en dagprijzen zijn momenteel gangbaar;
- Uiteindelijk keert de wal het schip als blijkt dat bouwkosten tot **onbetaalbare eindproducten** leiden;
- **Media: werken moeten worden verschoven of uitgesteld.** Dit beeld is bij onze klanten nu niet dominant.
- **Orderportefeuilles zijn en blijven goed gevuld.**

Verschillende voorbeelden

- Groei van laatste kwartalen kan verlies van de coronamaanden nog niet goedmaken. Digitale project-risico's verbeterd;
- **Omzet is geen marge...:** de opbrengsten stegen vorig jaar met 8 procent. Soms door grotere projecten, vaak door prijsstijgingen;
- Zorgen over winstmarges, risicomanagement van projecten en kosten essentieel voor toekomstbestendigheid;
- De infrabouw blijft op de 0 lijn vanwege het stikstofarrest in 2019. **Vooraf middelgrote GWW-bedrijven krijgen klappen;**
- **Bouwvolume onder druk: woningbouwers** lukt het niet om meer nieuwbouwwoningen op te leveren door:
  - **Te weinig bouwvergunningen;**
  - **Materiaalgebrek;**
  - **Te weinig personeel.**
- **Heijmans: “Beschikbaarheid materialen onder druk”;**
- Bouwers en installateurs (Unica) aarzelen uhm risico's ook bij **inschrijvingen met lange onvoorspelbare looptijden en kosten;**
- **VolkerWessels en Van Wijnen: investeerders** aarzelen met nieuwe opdrachten, omdat onzeker is hoe de **kosten** zich zullen ontwikkelen. Prijsstijgingen van meer dan 50% ten opzichte van een jaar geleden en gemiddeld 10% per maand komen voor.

5. Trade & Retail

5. Trade & Retail: algemeen

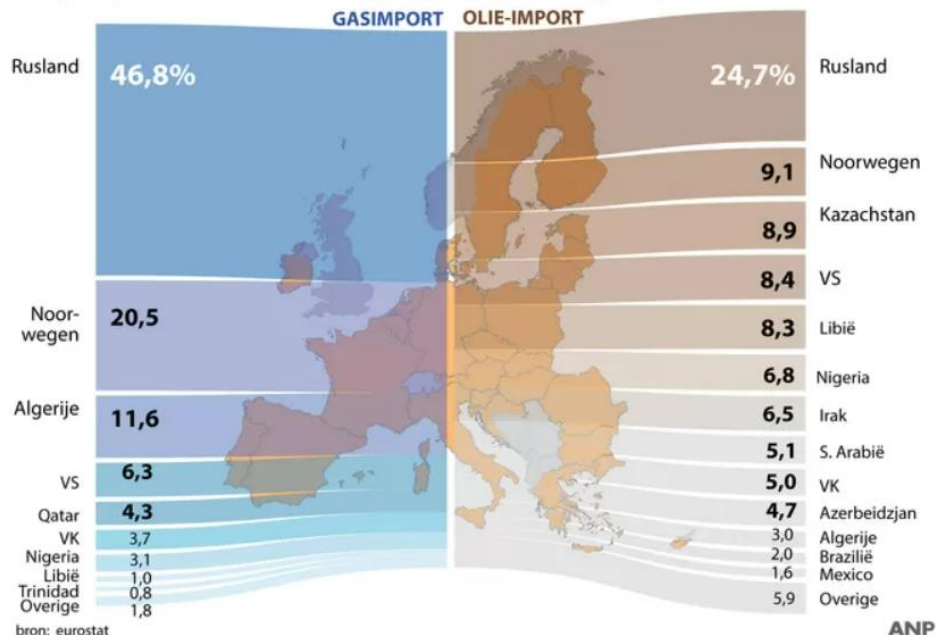
Rusland & Oekraïne: geen grote handelspartners van de EU, wel verbonden met meerdere landen

- Het aandeel van Oekraïne's wereldwijde goederenimport en -export bedraagt elk slechts 0,3%, terwijl het exportaandeel van Rusland 1,9% is en het importaandeel 1,4%.
- Hoewel het aandeel in de wereldgoederenhandel voor beide landen klein is, zijn ze cruciale olie-, gas-, staal- en graanexporteurs en hebben ze nauwe banden met de Baltische staten (E-L-L), Finland en Oost-Europese landen Bulgarije, Hongarije, en Slowakije.

De EU is grootverbruiker van Russisch olie en gas (en importeur van graan en kabels uit Oekraïne).

Waar haalt Europa olie en gas vandaan?

Olie- en gasimporten EU van buiten de Europese Unie (aandeel in %, juni 2021)

▲ Olie- en gasimporten EU buiten de Europese Unie. © ANP Graphics

Effect van prijsstijgingen op gebruik en uitgaven bij lage inkomens negatiever dan bij hoge inkomens

	Effect hogere energie- en brandstofprijzen bij lage inkomens		Effect hogere energie- en brandstofprijzen bij hoge inkomens	
	op gebruik	in euro's	op gebruik	in euro's
Energie	-	+	0/-	++
Brandstof	-	+	0/-	++
Besparingen	n.v.t.	0	n.v.t.	--
Overige consumptie	--	--	0/-	0/-

Bron: ING Research

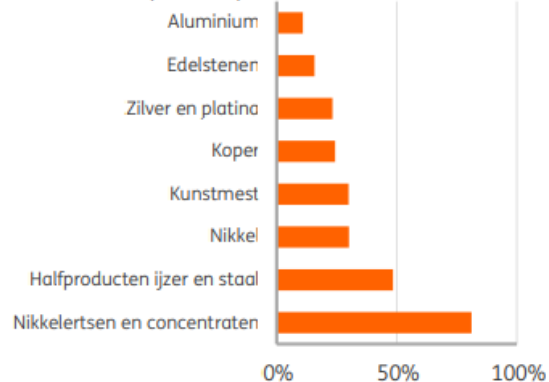
De inflatie loopt op via de energierekening en aan de pomp, maar ook voedsel en vliegtickets worden duurder. Iedere tien cent extra voor een kuub gas kost een gemiddeld Nederlands huishouden zo'n 120 euro per jaar (bij een gemiddeld jaarverbruik van 1200 kuub). De verschillen tussen huishoudens zijn zowel in bedragen als in percentages van het inkomen enorm.

5. Trade & Retail: gewijzigde supply chains - dempt groei wereldhandel

- Oorlog in Oekraïne stelt de mondiale toeleveringsketens opnieuw op de proef, het herstel van corona was net van start:
  - Afhandeling van **containers** redelijk hersteld, **tijdige aankomst van vrachtschepen in havens** gedaald naar recordlaagte;
  - De **vrachttarieven in de zeevaart** gedaald op de spotmarkt, maar door de verschuiving naar langetermijncontracten gelden er alom hogere containertarieven dan voor corona.
- Meeste impact door **verstoring grondstoffenhandel**, beide landen zijn cruciaal voor de handel in olie, gas en granen;
- Grootste klap voor de toelevering uit verstoring van de Russische energie-export, gezien afhankelijkheid diverse Europese landen;
- Naast producten als graan, maïs en zonnebloemolie exporteren beide landen grote hoeveelheden staal, palladium, platina en nikkel.
- Oplopende prijsdruk. **Meer Russische en Europese producten worden geraakt door nieuwe sanctiepakketten**. Cruciale onderdelen en halfproducten arriveren dan niet/erg laat. Hogere schaarste leidt tot oplopende prijsdruk, voor producenten en consumenten;
- **Klanten ervaren vertragingen in douane afhandelingen, veranderende betaalstromen en sancties en zoeken naar alternatieven.**

Veel Europese import van metaalproducten en kunstmest uit Rusland

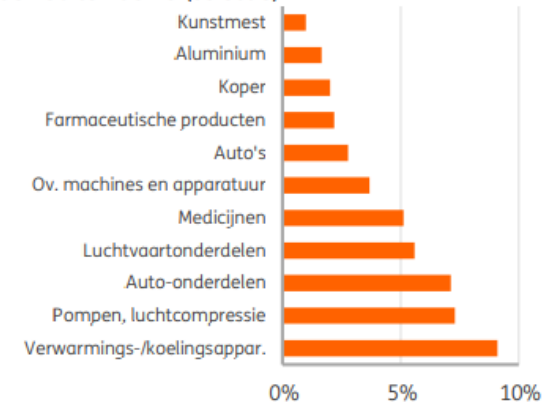
Aandeel import uit Rusland in totale import uit landen van buiten de EU (selectie)

Bron: Eurostat; bewerking ING Research

Veel apparaten en transportonderdelen naar Rusland

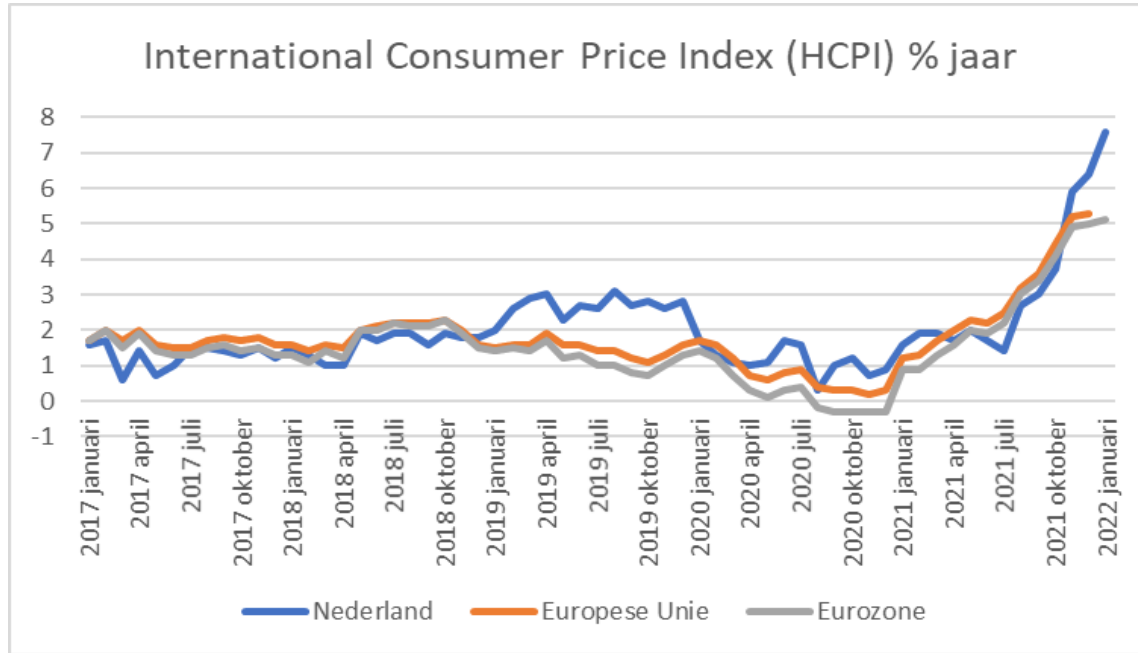
Aandeel export naar Rusland in totale export naar landen buiten de EU (selectie)

Bron: Eurostat; bewerking ING Research

- > 3000 Nederlandse bedrijven exporteerden in 2021 goederen naar Rusland.
- 40% groothandel, 10% machine-industrie.
- Bijna 2000 bedrijven importeerden goederen uit Rusland. Groothandel 30%, machine-industrie 5% en detailhandel 4%₃₉

5. Trade & Retail: retail food

- Kostenstijgingen richting het bord van de consument;
- Prijsstijgingen zoals heel lang niet gezien in de supermarkten, maar wel logisch verklaarbaar:
  - Disbalans in de handelsstromen;
  - Stijgende prijzen voor energie;
  - Stijgende prijzen voor verpakkingen;
  - Stijgende prijzen voeding.
- Prijsstijgingen in eerste instantie bij kruidenierswaren, inmiddels stijgen de prijzen van vers net zo hard mee;
- Prijzen nu al ruim 11 procent hoger dan vorig jaar (terwijl de foodindustrie verwacht dat er nog 15-20% bij komt);

- Marktaandeel prijsformules groeit;
  - in de eerste drie maanden 2022 fors gestegen uhw prijsstijging;
  - Klanten kiezen vaker voor huismerken in plaats van A of B-merken en bezoeken meerdere supermarkten;
- Omzet supermarkten blijft op peil. Bij speciaalzaken is de ontwikkeling diverser. Bakkers houden hun omzetstijging uit coronatijd goed vast, maar vooral slagers en groentewinkels zitten in het rood met indexen van respectievelijk 84 en 80. Viswinkels doen het met een index van 76 nog minder. Klanten weten de markt wel nog altijd goed te vinden;
- Service supermarkten in bovensegment (AH) zien omzettoename;
- Het middensegment krijgt het nog lastiger om (online)investeringen terug te kunnen verdienen bij de huidige omstandigheden.

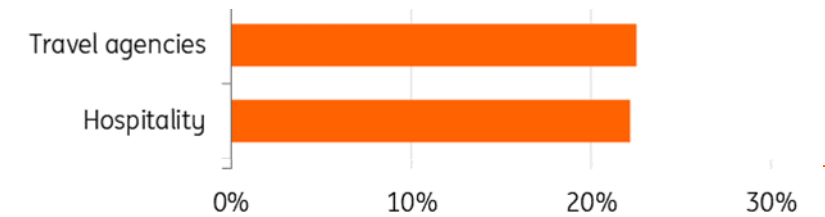

6. Services & ICT

6. Services & ICT: services

% Inkoopwaarde bij energie intensieve sectoren van totale inkoopwaarde

Klantvoorbeelden:

- **Telemarketing voor verkoop energiecontracten:**
  - zitten tussen eindklant en energieleverancier. De **business is op dit moment opgedroogd**. Ze hebben last van volatiele energieprijzen. Speelde al voor de oorlog, maar is door de oorlog geïntensiveerd en langer gaan duren;
  - maatregelen:
    - ingezet op groei, maar gaan **snijden in management en overheadkosten**;
    - angst om hard te snijden in het personeel i.v.m. huidige personeelskrapte;
    - **druk op liquiditeit**: geschoven met werkkapitaal en nog gebruik gemaakt van mogelijkheden corona-overheidssteun;
- **Hotels:**
  - Bezetting net hersteld na corona;
  - **Energiekosten afgedekt** voor 2 jaar;
  - Aantal Russische gasten groeit niet mee met bezetting;
  - **Investeringskosten voor een verbouwing zijn fors gestegen** (zoals eerder vermeld bij Building & Construction):
    - Materiaal komt niet of is te duur. Men kijkt nu kritisch wat mogelijk/verstandig is;
- **Kraanverhuurder:**
  - **Doorbelasten verhoogde brandstofprijzen** richting klanten;
  - Met sommige leveranciers en ook klanten een (gedeeltelijke) **brandstofclausule**;
  - Impact van het niet door te belasten deel is gering op totale financiële performance.

6. Services & ICT: ICT

- Op dit moment is de directe impact van de oorlog in Oekraïne op de ICT sector beperkt:
  - **(beperkte) afzet naar Rusland gedaald**, met name als service activiteiten bij nieuwe machines;
  - **IT dienstverleners, softwarebedrijven, hostingbedrijven zijn weinig energie intensief** en worden derhalve niet / nauwelijks geraakt door hogere energieprijzen.
  - **Datacenters zijn wel energie intensief**. De grotere hebben veelal de energie inkoop gehedged. Kleinere datacenters niet, die proberen de hogere energieprijs door te berekenen. In NL zijn er bijna geen kleinere datacenters meer. Bij grotere gaat de hedge natuurlijk aflopen.
- Het **chiptekort** speelt natuurlijk al langere tijd en zal door de verstoorde supply chains langer aanhouden. Hetgeen de levering van hardware beperkt. Voornamelijk producenten, groothandels in hardware maar ook dienstverleners hebben hier last van. **ICT dienstverlener gaf deze week nog aan dat magazijnen vol liggen, maar dat men wacht op enkele producten om totaalprojecten te kunnen uitleveren en factureren** (in tussentijd dus afspraken gaan maken over deelleveringen en/of deelfacturaties).
- Qua **cybercrime** is het dreigingsbeeld niet heel anders dan voor de oorlog. Het krijgt wellicht nog meer aandacht dan voor de oorlog, hetgeen **een kans is voor IT bedrijven**.
- Het grootste risico zit hem in **vraaguitval vanuit (andere) sectoren** die hard geraakt zijn.
- Of wanneer we echt in een recessie komen en bedrijven **IT budgetten** gaan terugbrengen.

7. Real Estate

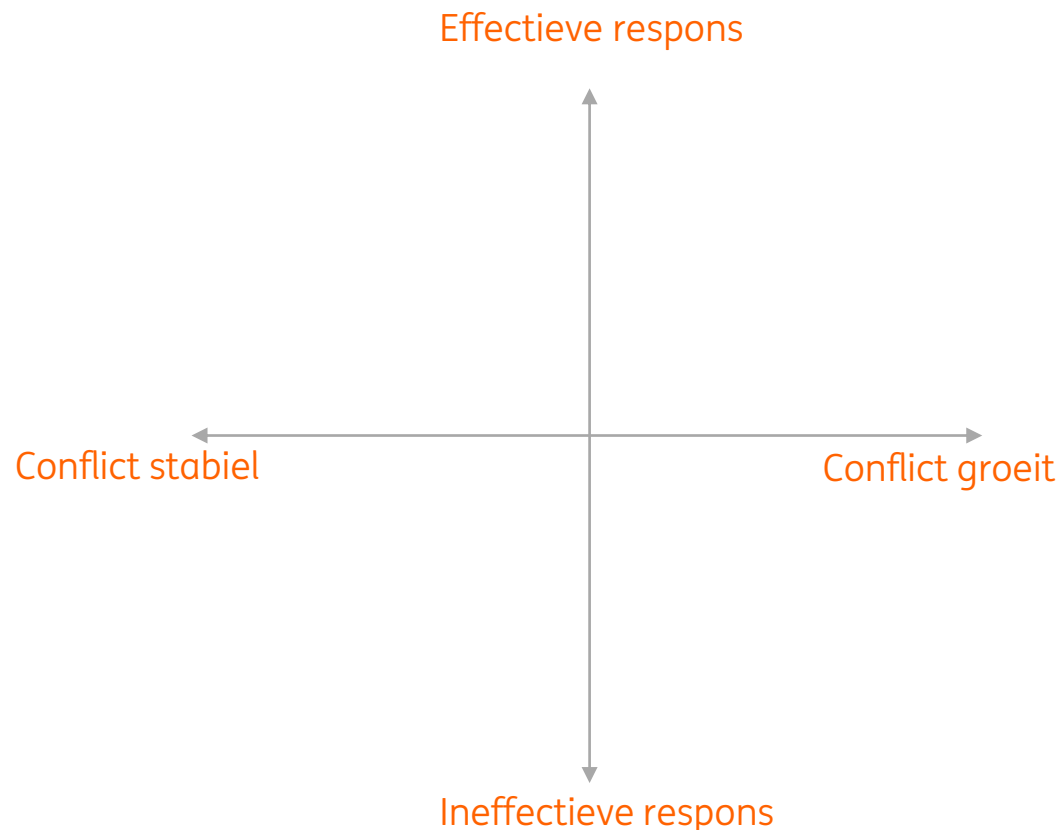

7. Real Estate:

- **Exploitatie:** toename **energiekosten: redelijk goed door te belasten aan afnemers;**
- Aanbiedingen/offertes kennen een kortere geldigheidstermijn;
- **Projectontwikkeling: projecten schuiven door in de tijd:**
  - Ontwikkelkosten lopen op;
  - Bouwers werken met dagprijzen;
  - Bouwvergunningen stagneren;
  - Volatiliteit en doorlooptijden lopen op;
  - **Projectrisico's onvoldoende zeker en dus niet vooraf te calculeren voor verantwoord rendement;**
  - **Verkoopmoment niet juist** gezien lagere prijzen en onzekerheid.

Scenario-denken

- Hoe gaan bedrijven over het algemeen om met onzekerheden en snel wisselende marktomstandigheden (Brexit, Covid, Oekraïne, next...)?
- Probeer de impact op je bedrijf te beoordelen aan de hand van een scenario met bijvoorbeeld 4 kwadranten.

Tot dusverre hebben markten en bedrijven voornamelijk gereageerd op de directe resultaten van de invasie.

De impact op grondstoffen, bedrijven en industrieën zal in de loop van de tijd evolueren en kan complexere effecten hebben.

Waaronder:

- aanhoudende hogere energie- en grondstofkosten met langere verstoring van toeleveringsketens
- Het risico van een recessie en een daaruit voortvloeiende verzwakking van de vraag
- Het groeiende risico op cyberaanvallen
- Een verdere escalatie van sancties en/of exportverboden

Enkele mogelijkheden om risico's in te perken?

- **Beheersing ondernemersvaardigheden:**
digitaal en/of met e-commerce ondernemen, onderhandelmethoden om concurrerend te blijven, duurzame groei, het bouwen van sterke netwerken, hybride werken en cyberbeveiliging;
- **Hedging / afdekken energiekosten** (let op: nu afdekken bij mogelijke prijsdalingen kost ook marge, bespreek dus de opties)
  - Langjarige contracten;
  - Natuurlijke hedge andere energiebronnen (zon, wind, water, biomassa/wkk, geothermiek);
  - Bij afloop huidige contracten moeten prijsstijgingen alsnog doorbelast kunnen worden.
- **Doorbelasting (al dan niet vertraagt) in de supply chain (bij een sterke marktpositie of noodzaak):**
  - Contractuele back-to-back hedging (inkoop- en verkoop zijn contractueel aan elkaar verbonden, op contract- of dagbasis);
  - Dieselclausules;
  - Minder marge?;
- **Ondanks risico-inperkende maatregelen toch last?**
  - Werkkapitaal optimaliseren (onderzoek de mogelijkheden voor debiteuren e/o voorraadfinanciering):
    - Niet alleen energieprijzen stijgen, ook grondstoffen, eindproducten en personeel;
    - Voorraadwaardering stijgt, nieuwe inkoopkosten stijgen mee;
    - Contractuele mogelijkheid inbouwen om bij forse prijsstijgingen de prijzen aan te mogen passen;
  - Indien geen bevoorschotting debiteuren of voorraden: deelleveringen en/of deelfacturaties contractueel overeen komen;
  - Tekort aan personeel en grondstoffen/halffabricaten in de keten opvangen bij nieuwe toeleveranciers;
- **Acties voor de middellange tot lange termijn.** Bouw de veerkracht van de toeleveringsketen op door grondstoffen netwerken bij te werken en samenwerkingsverbanden tussen verschillende bedrijfstakken/sectoren aan te gaan.

do your thing